

Ім'я користувача:
К-ра історії ст. світу

ID перевірки:
1016004996

Дата перевірки:
14.12.2023 11:52:37 EET

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library + DB

Дата звіту:
14.12.2023 11:56:56 EET

ID користувача:
34049

Назва документа: Терновецький-В.-Магістерська-ЦЕЗАР

Кількість сторінок: 85 Кількість слів: 21624 Кількість символів: 150101 Розмір файлу: 459.00 KB ID файлу: 1015689618

2.39% Схожість

Найбільша схожість: 2.39% з Інтернет-джерелом (https://shron1.chtyvo.org.ua/Koval_Andrii/Pershyi_triumvirat_protses_..)

2.39% Джерела з Інтернету

2

Сторінка 87

Не знайдено джерел з Бібліотеки

7.35% Цитат

Цитати

34

Сторінка 88

Не знайдено жодних посилань

5.43% Вилучень

Деякі джерела вилучено автоматично (фільтри вилучення: кількість знайдених слів є меншою за 15 слів та 2%)

4.88% Вилучення з Інтернету

287

Сторінка 89

1.19% Вилученого тексту з Бібліотеки

610

Сторінка 91

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

ПОЛІТИКА ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ НА ПОСАДІ КОНСУЛА І ПРОКОНСУЛА
(59-50 рр. до н.е.)

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, 602 групи

Терновецький Владислав Олександрович

Керівник:

кандидат історичних наук,

асистент Ільків М.В.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Сич О.І.

Чернівці – 2023

1

Анотація

Магістерська робота присвячена дослідженню політики Гая Юлія Цезаря впродовж 59-50 рр. до н.е. Автор комплексно проаналізував і описав шлях Цезаря на посаду консула та його реформаторську діяльність в цей період. Висвітлив перебіг галльських війн і розкрив діяльність Юлія Цезаря на посаді проконсула у провінції впродовж 58-50 рр. до н.е. Акцентуючи увагу на вдосконаленні військового мистецтва у римській армії. Значна увага приділяється теж внутрішньо політичній ситуації у Римській республіці і процесу довготривалої боротьби Цезаря та його союзників з оптиматами в сенаті. Дослідник аналізує відносини між тріумвірами і зміну у відносинах між Цезарем і Помпеєм після розпаду тріумвірату. У роботі досліджено недостатньо вивчене питання стосовно передумов громадянської війни.

Ключові слова: Римська республіка; тріумвірат; консул; сенат; оптимати; проконсул; галльські війни; політична криза; анархія.

Summary

The master's thesis is devoted to the study of Gaius Julius Caesar's policy during 59-50 BC. The author comprehensively analyzed and described Caesar's path to the position of consul and his reforming activities during this period. Covered the course of the Gallic wars and disclosed the activities of Julius Caesar as proconsul in the province during 58-50 BC. Emphasizing the improvement of military art in the Roman army. Considerable attention is also paid to the internal political situation in the Roman Republic and the process of the long-term struggle of Caesar and his allies with the optimates in the senate. The researcher analyzes the relationship between the triumvirate and the change in the relationship between Caesar and Pompey after the collapse of the triumvirate. The work examines an understudied issue regarding the prerequisites of the civil war.

Keywords: Roman Republic; triumvirate; consul; senate; optimates; proconsul; Gallic wars; political crisis; anarchy.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Прізвище І.П.
(підпис)

Зміст

Вступ	5
Розділ I. Військово-політична діяльність Юлія Цезаря на посаді консула	
1.1 Шлях до консульства.....	12
1.2 Реформаторська діяльність Цезаря в період консульства.....	23
Розділ II. Політичне життя Риму в період Галльських завоювань	
2.1 Війни Цезаря в Галлії.....	32
2.2 Внутрішньополітична ситуація в Римській республіці	46
Розділ III. Юлій Цезар в римській політиці в умовах кризи Римської республіки	
3.1. Діяльність Юлія Цезаря на посаді проконсула.....	55
3.2 Внутрішньополітична боротьба наприкінці 50-х рр.....	64
3.3 Наслідки проконсульської діяльності і виникнення передумов громадянської війни	75
Висновки	82
Список використаних джерел та літератури	86
Summary	93

ВСТУП

Актуальність теми: Гай Юлій Цезар відноситься до найвидатніших і визначних особистостей в історії Риму. Йому вдалося здобути славу оратора, правозахисника, славного політика і великого полководця. Однак, результати його діяльності увінчалися не лише здобутками, але й прискорила процес занепаду республіканського ладу в Римі. Щоб успішно протистояти існуючій політичній системі Риму у середині I століття до н.е. і підкорити її власним інтересам, він залучився підтримкою не менш визначних діячів – Гнея Помпея Великого і Марка Ліцинія Красса. Вони утворили тріумвірат і саме завдяки спланованій і цілеспрямованій діяльності його союзників Цезар здобув посаду консула.

У період консульства боротьба в політичних колах набула нової сили. Через опір реформаторській діяльності Цезаря з боку сенату, він вдався до насильницьких методів, що зумовило нові **прецеденти порушень у виборчому і законодавчому процесах**. Цей період ввійшов під назвою « У консульство Юлія і Цезаря», яка засвідчує узурпацію влади. Але для продовження зламу суланської системи йому було необхідно створення потужної силової структури, яку вдалося сформувати в період проконсульства у Галлії.

Галльські завоювання сприяли зростанню слави Цезаря як військового діяча і полководця. Крім того, мали позитивний вплив на Галлію, сприяли її романізації, розвитку і переходу на новий рівень існування попри чисельні втрати. Але досягнення Юлія Цезаря опинилися під загрозою через, законодавство його союзника Помпея Великого.

Законодавство, яке було спрямоване на подолання політичної анархії, стабілізацію політичного становища в Римі і провінціях фактично позбавляло Цезаря посади проконсула і створювало можливість для судових переслідувань, через злочини в період консульства. На цьому ґрунті виник конфлікт двох найвпливовіших аристократів того часу, кожен з яких

5

керувалися нормами, що вважалися безумовною ознакою їх соціального ступеня, тому прагнули зберегти свій *dignitatem*. Кожен докладав усіх зусиль, щоб зберегти свої досягнення недоторканими, що в підсумку призвело до громадянської війни 49 р. до н.е.

Історіографія дослідження. Для повноцінного висвітлення даної теми та виконання поставлених завдань було використано значну кількість монографій та наукових статей. Великий внесок у дослідження і висвітлення проблеми зробили радянські та зарубіжні історики, меншою мірою вітчизняні.

Першочергово варто виділити узагальнюючі праці, які в цілому розкривають історію Риму і важливі в окреслений нами період. Серед них 5 томна праця німецького історика Т. Момзен [27]. Однак, варто зазначити суб'єктивне ставлення автора до Цезаря – він виявляв прихильність, що відстежується у його працях. Тоді як до Помпея мав негативне ставлення і не рідко критикував його. Не зважаючи на це, в праці ґрунтовно висвітлено роль Цезаря і Помпея в період політичної анархії. Донині чимало дослідників дотримуються заснованих ним поглядів у даній проблематиці. Хоч окремі оцінки і висновки розкритиковані.

Теж, вагомий внесок у вивчення історії цього періоду зробили радянські антикознавці. Першочергово можна відзначити комплекс праць радянського антикознавця С.Л.Утченка [33. 34. 35]. Теж працю С. І. Ковалева [18], де ґрунтовно розкрито галльські війни і внутрішньополітичне становище Риму в період кризи середини I ст. до н.е.

Із масиву сучасних монографій особливо вирізняється праця британського історика А. Голдсуорсі [9] в ній на основі значної кількості античних джерел деталізовано розкрито шлях Юлія Цезаря до консульства і діяльність в період консульства та проконсульства. Однак, в ній основна увага зосереджена на діяльності Цезаря і мало уваги приділяється політичній ситуації в Римській республіці. Тому не можливо обійтися без монографії

О.Б. Єгоров в якій розглядаються події політичної боротьби у римському суспільстві, протистояння оптиматів та популярів, складні конфлікти всередині владної еліти римського сенату. Також, автор дає широкий огляд джерел з історії Цезаря.

Не менш цікавою і відносно нещодавньою є фундаментальна праця зарубіжного автора Р. Біллоуз [40]. В праці, насамперед, висвітлюється політична діяльність Цезаря. Теж вагоме місце посідає праця відомого французького академіка та історика Р. Етьєна в ній ґрунтовно розкрито досліджуваний нами період. І використано чимало джерел з античної історії. Однак, більша увага приділяється саме подіям 44 р. до н.е., оскільки основна увага автора зосереджена на детальному розслідуванні обставин, мотивів.

Окремо варто приділити увагу дисертаційному дослідженню українського науковця А.П. Коваль [19] в ньому ґрунтовно розкрито події від укладення першого тріумвірату до громадянської війни 49 р. до н.е., детально досліджено відносини Цезаря і Помпея в період політичної анархії і передумови громадянської війни. Однак, автор більшою мірою приділяє увагу Помпею Великому та історії його досягнень, про Цезаря інформація подається лише в контексті його відносин з Гнеєм Помпеем.

Також, вагому роль відіграють статті, які детально розкривають окремі аспекти теми. А саме А.П. Коваль [20, 21] та Р. Курчма [23], в яких особлива увага приділяється відносинам між тріумвірами впродовж всього періоду існування тріумвірату. Однак, в них немає єдиної думки, хто був ініціатором створення і лідером серед тріумвірів. Варто зазначити, що історіографії це питання залишається суперечливим досі. Цікавими для дослідження аспекту військової діяльності Юлія Цезаря є статті В. Н. Парфенов [30], і М. А. Олійник, О. В. Стадник [29] в яких простежується шлях Цезаря до слави великого полководця в період завоювань у Галлії і його ідеї з вдосконалення військового мистецтва в римській армії.

Отже, наукова література з даної проблематики включає велику кількість монографій, наукових праць в яких більшою чи меншою мірою

7

висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження теми. Стан її наукового осмислення достатньо розкритий, але чимало праць містять суб'єктивні судження.

Джерельна база дослідження. Комплексному та всебічному вивченню теми сприяв критичний і неупереджений огляд джерел, що є різноманітними за своїм походженням, інформаційною насиченістю, ступенем достовірності і суб'єктивності. Для цього періоду характерним є різновид джерел: писемні, епіграфічні, археологічні, нумізматичні.

Наше дослідження ґрунтується виключно на матеріалах писемних джерел: праці римських істориків, праці грецьких істориків і праці античних авторів, що були сучасниками Цезаря – Цицерон, мемуари Юлія Цезаря. Найчастіше писемні джерела використовувалися для підкріплення певної думки. Насамперед, було використано працю молодшого сучасника Плутарха – Гая Светоній Транквілла [7], яка лише одна дійшла до нашого часу повністю збережена і детально розкриває біографію Юлія Цезаря. Однак, в праці наведено дуже багато подробиць життя і використано багато алегорій.

Особливе значення має теж біографії Плутарха. Вважається, що окремі з них – Цезаря, Помпея, Катона, Красса являють єдиний цикл і базуються на спільних джерелах. Насамперед, вони цінні тим, що вони включають велику кількість історіографічного матеріалу і опис величезної кількості реальних історичних подій. Однак, для окремих праць характерна драматизація біографічних свідчень, наприклад про Помпея.

Цінними для відтворення певних подій римського політичного життя є кореспонденція Цицерона. Не зважаючи на інформативну спадщину Цицерона значним недоліком є його суб'єктивне ставлення до Цезаря і Помпея і зміни в ставленні до кожного з них в залежності від політичної ситуації в Римі. Для розгляду галльських завоювань основну роль відіграють «Записки про Галльську війну» [37], які написав сам Цезар в ході військових завоювань.

В них багато уваги приділено насамперед галльським племенам, присутні неточності, як наприклад у питанні повстання Верцингеторікса. Також, чимало парадоксів і неспівпадінь. Крім того, Юлій Цезар відтворював події у праці з суб'єктивної точки зору. В цих пам'ятних записках зібраний різноманітний матеріал: листи і повідомлення командирів Цезарю, офіційні повідомлення Цезаря до сенату. При написанні «Записок» Цезар керувався завданнями пропаганди, а також прагненням до точності та лаконічності

Відомо, що «Записки про Галльську війну» критикував Азійній Поліон, який був цезаріанцем і написав історію подій 60-40 рр. до н.е., яка славилася ґрунтовним аналітичним матеріалом. У своїй праці він представив зовсім іншу точку зору на багато подій, однак робота не збереглася донині.

Об'єкт дослідження: Політична діяльність Гая Юлія Цезаря в період 59-50 р. до н.е.

Предмет дослідження: Реформаторська діяльність Цезаря в період консульства і проконсульства та її вплив на внутрішньо політичне становище Римської республіки.

Хронологічні рамки дослідження: охоплюють період з 60 р. до н.е. до 49 р. до н.е. Нижня межа зумовлена утворенням тріумвірату, що створило можливість для Цезаря здобути посаду консула. Верхня межа зумовлена початком громадянської війни. Тому, автор вважає за доцільне, дещо вийти за встановлену верхню і нижню (59-50 рр. до н.е.) хронологічну межу.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Римської республіки у межах 59-50 рр. до н.е. та Галлію (Gallia Comata і Gallia Togata).

Метою є комплексне дослідження політичної і військової діяльності Гая Юлія Цезаря в 59-50 рр. до н.е. Відповідно до поставленої мети визначено **основні завдання:**

- Відстежити шлях Юлія Цезаря до консульства і систематизувати реформаторську діяльність на посаді консула.
- Висвітлити перебіг галльських завоювань в період проконсульства Цезаря.

– Дослідити внутрішньополітичне становище Римської республіки у 58-50 рр. до н.е.

– Проаналізувати діяльність Гая Юлія Цезаря в проконсульський період.

– Розкрити передумови громадянської війни у 49 р. до н.е.

Методи та методологічні засади дослідження: Для результативного вирішення дослідницьких завдань ми застосовували загальнонаукові та спеціально історичні методи дослідження. Серед найбільш активно задіяних можна виділити: методи аналізу та синтезу, порівняльного та статистичного аналізу, індукції і дедукції. Вони використовувались для дослідження і оформлення кожного із структурних підрозділів.

Теж використано історико-системний, ретроспективний і синхронний методи. Синхронний метод дозволив проаналізувати зміни, які відбулись у внутрішньо політичному житті після утворення тріумвірату та їх вплив на наростання аногонізмів і розгортання громадянської війни.

Завдяки історико-системному методу було досліджено вплив галльських завоювань на становище Цезаря у Римській республіці і його відносини з Гнеєм Помпеєм Великим. Використання ретроспективного методу дозволило розкрити передумови громадянської війни 49 р. до н.е. Водночас, було дотримано принципів об'єктивності та історизму плюралізму.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у самостійній систематизації та узагальненні історії військово-політичної діяльності Гая Юлія Цезаря на посаді консула і проконсула.

Вперше:

– закладено основи комплексного вивчення діяльності Гая Юлія Цезаря в 59-50 рр. до н.е.

– здійснено системний аналіз шляху Цезаря на посаду консула і ролі тріумвірів у посиленні кризи в політичному житті Римської республіки в I ст. до н.е.;

– визначено наслідки проконсульської діяльності Юлія Цезаря .

10

Структура роботи відповідає меті й завданням: Вона побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з вступу, трьох розділів поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ I. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ НА ПОСАДІ КОНСУЛА

1.1. Шлях до консульства.

Загальноприйнятим є факт, що саме політична діяльність таких чільних особистостей як Помпей, Красс і Цезар прискорила процес занепаду республіканського ладу в Римі. Ці видатні постаті успішно протистояли великій римській державі із розхитаною соціально-економічною системою і схилили її повністю підкорюватися їх власним інтересам. Задля цього між ними було укладено політичний союз, який відомий під назвою перший триумвірат.

Варто зазначити, що досі існують розбіжності у даті створення триумвірату через різницю в інформації, яку до нас донесли джерела. В більшості джерел зазначається, що союз трьох діячів утворився у проміжку між подачею Цезарем своєї кандидатури і власне виборами, тобто в 60 р. до н.е. Дана інформація висвітлюється у Лівія (Liv. Per. 103), Аппіана (App. BC. 2.9), Плутарха (Plut. Crass. 14, Pomp. 47, Caes.13), Діона Кассія (Dio. 37. 54.3). Натомість Веллей Патеркул повідомляє, що угода була укладена вже після вступу Цезаря на посаду (Vell. 2. 44.1) [20, с. 169], тобто в 59 р. до н.е. Для означення угоди Помпея, Цезаря і Красса античні автори використовували такі терміни, як *societas*, *conspiratio*, *Tricaranus* [20, с.167], тоді як термін «перший триумвірат» був невідомий для римлян.

В дійсності перший триумвірат був неофіційним політичним союзом, учасники якого прагнули забезпечити перш за все власні інтереси завдяки спільній взаємодії [58]. Особливість триумвірату полягала в тому, що всі троє були впливовими діячами, проте потребували союзників, щоб протистояти опозиції, сенату і зберегти свої здобутки. Перед укладанням угоди серед досягнень Цезаря було лише здобуття посади верховного понтифікат, тому без підтримки Помпея і Красса Цезар на 59 р. до н.е. не був здатний стати

12

консулом. Крім того, попередньо змова Катиліни скомпрометувала Цезаря і Красса. Цезар після преторства отримав на 61 р. до н.е. намісництво у Далекій Іспанії. Кредитори, не хотіли випускати його з Риму і змінили рішення лише тоді, коли Красс сплатив його термінові борги та поручився сумою в 830 талантів [5, с. 314]. Як претор Цезар на той час отримав ряд перемог над лузітанами, відновив господарство провінції, врегулював питання податків і боргові проблеми, покращив власне фінансове становище і готувався балотуватись в консули. Коли по дорозі в Іспанію в глухому галльському селі, через яке проїжджав Цезар у відповідь на запитання: «Невже і тут є змагання за посади», він відповів «Що стосується мене, то я волів бути першим тут ніж другим у Римі» [5, с. 314]. В ореолі легенд, що передували його появі, він прибув до воріт столиці, де на нього чекали як людину, послану провидінням. [39].

Аппіан зазначає: «Цезар жадібно прагнув влади і не маючи можливості заздалегідь підготувати тріумф і звернулись з проханням до сенату дозволити йому прийняти участь у домаганні консульського звання заочно, через друзів. Цезар знав, що це не законно, але так чинили й інші» [24]. З своєї сторони Помпей і Красс розглядали його як союзника для лобювання потрібних їм законів [53, с. 208].

З того часу, як восени 63 р. до н.е. в Римі стало відомо про смерть Мітрідата все, що відбувалося в столиці робилося з огляду на Помпея: сенат намагався не давати йому жодних приводів для втручання у справи Італії, а його друзі, навпаки, намагалися прискорити його повернення. Помпей у березні черговий раз зазнав політичної невдачі, оскільки його союзники консул Афраній і народний трибун Флавій провалили висунення важливого для нього аграрного законопроекту. Він мав блискавичний тріумф після перемоги над Мітрідатом і у військовій діяльності, але політичного впливу не мав. Сенат не ухвалив розпоряджень, які він дав на Сході, не дозволив наділити землею своїх ветеранів і висувати свою кандидатуру на посаду консула. Тому він був вимушений шукати союзника для лобювання

13

особистих інтересів у сенаті. Цезар став на бік Помпея, щоб остаточно виснажити сили сенату.

Він щойно повернувся після своєї пропретури в Іспанії висуватися у консули, для цього Цезар був змушений відмовитися від святкування свого тріумфу [20, с. 170]. Перетин межі померія значив автоматичне складання Цезарем про преторського імперія, що позбавив його права на тріумф. Діон Кассій додає: «Зробив він це з легкістю, оскільки був переконаний, що йому трапиться можливість зробити ще багато великих справ, за які він святкуватиме тріумфи, – та тільки за умови, що йому вдасться стати консулом [20, с. 171]. Історик зазначає, що Цезарю були надані серйозні гарантії на консульство.

Теж в античних джерелах згадується, що Цезар задля ефективної політичної співпраці ініціював примирення Красса і Помпея, які мали ворожі відносини впродовж тривалого періоду [20, с. 171]. Конфлікт між ними виник ще під час консульства в 70 р. до н.е. Марка Красса було звинувачено у святотатстві, через зв'язок з однією з весталок і причетним до звинувачення виявився Помпей. Також, існує гіпотеза, що Красс мав великі збитки через закон Лентула Клодіана, до якого так само причетний Помпей [23, с. 61]. В їх ворожнечі були зацікавлені римські сенатори, для них це було запорукою збереження внутрішнього балансу сил. Тому імовірно вони були причетні до цього конфлікту. Плутарх описує наступне: «Красс перший простягнув йому руку і промовив: «Громадяни, я вважаю що не зроблю нічого принизливого й негідного мене, якщо першим запропоную любов і дружбу Помпею, якого ви ще безбородим прозвали Великим» [23, с. 61].

Марк Ліціній Красс, залишаючись чужим у колі постсулланських олігархів і розуміючи згубність їхньої політики, шукав нову політичну силу, здатну забезпечити його власні інтереси та інтереси пов'язаного з ним ділового світу. Найімовірніше, що Цезар зміг переконати Красса, що вигідний для нього закон про публікантів не зможе набрати достатню кількість голосів без допомоги Помпея [19, с. 157]. Але цей вимушений крок аж ніяк не

вплинув на їх стосунки, які залишались віддаленими і неприязними. Лише у критичні моменти боротьби вони забували про конфлікт і діяли спільно. Однак, примирення було ефективним, адже воно об'єднувало проти «Катонів» та «Бібулів» – противників реалізації їх планів.

Юлій Цезар в свою чергу використовував амбіції обох, щоб здобути вигоду й для себе. Він мав на меті створення сильної опозиції оптиматам у самому сенаті та реалізацію комплексу заходів, спрямованих на демонтаж політичної, соціальної, правової та ідеологічної системи сулланського Риму. Він постійно показував, що може бути корисним для Помпея – хоча до консульства в жодній зі спроб його підтримати так і не досяг успіху. Для прикладу Цезар активно підтримував закон Манілія, за яким Помпея призначили на Мітридатову війну, теж ініціативи Метелла Непота, який готував підґрунтя для його повернення через що, мало не позбувся посади претора [19, с. 171].

Цезар користувався популярністю серед плебсу, за ним була слава відновлювача партії Марія. Як племінник Гая Марія та зять Корнелія Цини, він мав можливість стати новим лідером маріанців та антисулланської опозиції. Повернувшись до Риму після смерті Сулли, Цезар розгорнув активну правозахисну діяльність. Він спрямував свої зусилля на допомогу конкретним людям, які постраждали від терору диктатора і судового свавілля його послідовників, відновлення прав та юридичний захист репресованих, реабілітацію пам'яті загиблих [26, с.29].

В ході судових процесів, викривалася суть системи Сулли, з її корупцією круговою порукою, розкривалась її повна політична неефективність. Те, що оголошувалося «державною необхідністю» або «відновленням засад суспільства», насправді було кримінальними злочинами (вбивства, хабарництво, підробка та підкуп) і здійснюються в особливо великих розмірах та з особливою жорстокістю. Тому у 60-ті роки Цезар добивався того, що сулланські кати стали нести відповідальність відповідно до норм кримінального права [5, с. 267]. Саме правозахисна діяльність

15

зробила його популярним серед плебсу і гарантувала успіх на будь-яких виборах.

Красс мав великі зв'язки у фінансових колах і підтримував союзників фінансово. Відповідно, кожен із них мав підтримку та нобілів, розвинену клієнтелу серед римського плебсу і клієнтські стосунки з цілими містами в Італії і провінціях [5, с. 315]. І Цезар і Помпей прагнули одноосібної влади: Цезар рішуче, а Помпей послідовно, тоді як Красс був потрібен їм як буфер.

У формі тріумвірату між Гаєм Юлієм Цезарем, Марком Ліцинієм Крассом та Гнеєм Помпеем відбулось об'єднання сил проти оптиматів, загальною платформою для якого слугувало положення: в республіці не повинно відбуватися нічого, що не було б вигідно кожному з тріумвірів. Було багато варіантів співробітництва. Однак з них був обраний наступний: Цезар мав домогтися консулату, який стане в його руках знаряддям мовчазної взаємодії тріумвірів. Їхні переговори проходили на Villa publica, за межами померія. А діяльність була спрямована проти існуючої римської влади. Це і був перший тріумвірат – термін вельми двозначний у порівнянні з другим (тобто тріумвіратом 43 р. до н.е.), бо перший не був оформлений інституційно лише «постійна змова» (conspiratio). За словами Тита Лівія це була приватна спілка, створена для того, щоб керувати Республікою передвиборна змова з метою завоювання консулату, яка переросла, потім у спільне управління державою [32].

Тріумвірат мав внутрішній поділ, що фактично являв собою рівнозначний трикутник між ними. З одного боку вони були залежні один від одного, з іншого мали усі підстави побоюватись своїх союзників, оскільки в різні часи його існування поперемінно один з трьох тріумвірів займав у ньому домінуючі позиції. Досі суперечливим залишається питання хто з тріумвірів був лідером, насамперед Помпей чи Цезар. Основна ідея полягала в тому, що у разі посилення впливів одного з учасників тріумвірату інші два учасники могли нівелювати всі досягнення першого тріумвіра. Залежність учасників один від одного породила міцний союз, але неминуче підводила тріумвірів до

16

загострення стосунків між ними, що в подальшому спричинить повномасштабну війну [23, с.58].

Саме угода Помпея із Цезарем підштовхнула останнього висунути свою кандидатуру в консули. Оскільки відомо, що Цезар зробив це практично перед самими виборами [5, с.533-534]. Також, з цього випливає, що перший тріумвірат почав складатися в липні 60 р. до н.е. Свою політичну угоду Помпей і Цезар вже в період консульства скріпили династичними шлюбами, які були нормою в той час. [18]. Цезар видав за нього свою дочку Юлію, хоч вона була вдвічі молодша й заручена із Квінтом Сервілієм Цепіоном [19, с. 119]. За Сервілія видали доньку Помпея, яка теж вже була зарученою з Фаустом Суллою, сином диктатора. Сам Цезар одружився втретє Кальпурнією, з донькою Пізона, який став консулом в наступному році. [5, с. 315]. В результаті укладання династичних шлюбів утворилася родинна сітка, яка охоплювала всіх головних діячів цього періоду.

У великому спадку Цицерона, йдеться зокрема і про Цезаря. Причому, він на початку до нього ставиться переважно як до політичного інтригана й авантюриста, як до людини, яка намагається не перевірити існуючий державний строй, а захопити одноосібно владу. Однак найперші згадки в письмі про Цезаря досить нейтральні – його ім'я фігурує лише у зв'язку зі скандальним ділом Клодія. Але, як тільки визначаються контури тріумвірату (не кажучи вже про консульство Цезаря), ставлення до нього помітно змінюється. Спочатку, правда, ідуть досить глухі натяки і висловлювання, але потім все частіше і все більш відкрито тріумвіри називаються «володарями», «несправедливими володарями», і навіть говорять про «царську владу». Правда, всі ці випадки і звернення мають скоріше «колективний» характер, а перед своїм вигнанням Цицерон пропонує різко змінити курс і навіть шукати підтримки в тих же тріумвірах, в першу чергу у Помпеї [35, с.8].

На початку консульства Помпей і Красс підтримували Цезаря по різну. Дану інформацію висвітлює Діон Кассій: «Цезар на виборах користувався послугами обох, коли вони були ворожі і діяли одне проти одного. Проте,

17

коли Цезар приступив до законотворчої діяльності і розпочалися дебати навколо його першого законопроекту, то в кінці січня 59 р. до н.е. Красс і Помпей солідарно виступили на його підтримку...Коли сенат заблокував запропонований законопроект Цезар привів їх обох на форум й запитав, чи підтримають вони його закони і чи будуть боронити від тих, хто замислить протидіяти їм із мечем в руці. І Помпей, і Красс на запитання Цезаря відповіли ствердно, а Помпей також додав, що захищатиме його закони із мечем і щитом [18].

Таким чином, Цезареві вдалося возз'єднати Помпея і Красса, оскільки стало зрозуміло, що сенат ставатиме на заваді прийняттю його законопроектів. Для протидії опозиції він мусив мобілізувати всі доступні йому ресурси, до яких належали і ветерани Помпея. Помпей мав підтримку серед солдатів, яких розпустив, тому його вплив поширювався не тільки на Рим і Італію, але й провінції.

Важко точно визначити дату укладання союзу. Про його існування стало відомо лише тоді, коли виявилися його перші результати. У січні 59 року про нього повідомили Цицерона, але той відмовився повірити. Принаймні його слід віднести до другої половини липня 60 р. до н. е., коли Цезар кинувся у кампанію з виборів консулів наступного року [39].

Опираючись на джерела того часу стає очевидно, що сенату було відомо про прагнення Цезаря стати консулом, більше того вони не мали сумнівів, що він переможе, адже було відомо про те, що за ним стоятимуть сильні постаті [41, с. 69-70]. Тому, щоб йому нашкодити, як вказує Светоній: «Сенат подбав, щоб консулам 59 р. до н.е. призначили найменш значущі провінції – опіка над лісами і пасовищами» [19, с. 170]. Це їм вдалося зробити згідно закону прийнятого Гаєм Гракхом в 123 р. до н.е. – *lex Sempronia de provinciis consularibus*, за яким провінції, куди консули мали відправитися після завершення терміну служби, призначалися ще до виборів [66, с. 183-184].

У виборах на консульство 59 року до н.е. брали участь три претенденти: Марк Бібул, Ліцій Лукцей та Гай Юлій Цезар. Два останні об'єдналися і вирішили домагатися представництва спільно. Від їх імені Лукцей обіцяв виборцям гроші за їхні голоси. Багато членів сенату – противники Цезаря – вважали, що в жодному разі не можна допустити, щоб він розділив консульство з Лукцеєм, тому почали підбурювати Бібула до використання таких самих методів. Як зазначав Светоній, деякі навіть запропонували Бібулу власні гроші для здійснення підкупів. Особливо цікаво в цій ситуації повівся головний мораліст того часу Катон Молодший, який завжди дбав про збереження звичаїв та дотримання законів назвав це «підкуп на користь держави», тим самим схваливши корупцію, якщо вона в інтересах оптиматів. [66, с. 183 – 184].

Міжособистісну угоду тріумвірів сенатська партія зустріла вороже. Один з її прихильників Марк Терренцій Варрон, видав проти тріумвірів сатиру «Триголове чудовисько». Наполегливо боровся проти них Марк Порцій Катон, який застосовував різні засоби захисту республіканських принципів. Для прикладу, коли Цезар домагався заочного обрання в консули і деякі сенатори підтримали його, Катон говорив у сенаті цілий день і тим самим завадив прийняти рішення. Оскільки, в той час сенатські засідання могли тривати лише до заходу сонця. [5, с. 315].

Обраний консулом і визнаний лідером опозиції, Юлій Цезар був готовий діяти у цьому напрямі послідовніше, ніж колишні сулланці Помпей і Красс. Розроблена ним програма реформ передбачала наділення землею широкого загалу громадян, що було важливим чинником боротьби з бідністю. У перспективі це могло створити ефективнішу економіку, засновану на потужному фундаменті дрібної та середньої власності, та забезпечити можливість виходу з кризи [15, с. 146].

Консульство Цезаря запустило процес зміни складу сенату на користь опозиції та у напрямі рівноваги сил у ньому між оптиматами та популярами. Втім, стало очевидним і те, що демократичні, електоральні процедури та

технології проведення перетворень виявилися вичерпаними. В руках постсуланської олігархії залишалися основні силові важелі, армії, провінції, васальні царства та гроші. Для продовження зламу суланської системи та запобігання можливості її реставрації було необхідно створення потужної силової структури. Це стало однією з причин гальських кампаній Цезаря як проконсула [15, с. 149].

Юлію Цезарю завдяки союзу з Марком Ліциній Крассом та Гнеєм Помпеем вдалось здобути посаду консула. Більше того в 59 р. до н. е фактично відбулася узурпація влади. Оскільки, було порушено принцип колегіальності вищої влади в Римі. Колегу Цезаря по консулату Марка Бібула насильним шляхом відсторонили від виконання обов'язків. В античних джерелах описується що, Бібул після тих січневих коміцій зачинився у своєму домі і не виходив до самого кінця [5, с. 315]. Через це 59 р. до н. е дехто в Римі влучно називав не «консульство Цезаря і Бібула», а «консульство Юлія і Цезаря» [19, с.174-175]. Через самоусунення колеги і мало чисельні засідання сенату, Цезар в 59 р. н.е. міг вважатися одноосібним правителем Римської республіки.

Попри це, сконцентрувавши в своїх руках таку владу, тріумвіри не проводили докорінної перебудови політичної системи Республіки. Адже, тодішнє становище цілком відповідало їхнім потребам і давало змогу реалізувати свої амбіції. Перший етап діяльності тріумвірату охоплює період консульства Юлія Цезаря в 59 р. до н.е.

Варто зазначити, що серед дослідників досі немає спільної думки хто з тріумвірів був ініціатором створення тріумвірату і його центральною фігурою. Наприклад, Р. Сайм вважає лідером тріумвірату Помпея. Натомість, М. Гельцера доводив, що Цезар мав перевагу над Помпеем і був ініціатором утворення тріумвірату. С. Утченко теж, доводив, що ініціатором утворення союзу був Цезар, однак найбільш впливовою фігурою серед тріумвірів на початковому етапі існування вважав Марка Красса. Г. Стентон та Б. Маршалл доводили, що неправильно вважати Цезаря лідером тріумвірату, через його

20

слабке становище у 60 р. до н.е. Р. Сміт лідером вважав саме Цезаря аргументуючи, що до 52 р. до н.е. союзники виконували його волю, а коли Помпей здійснив спробу проявити свою незалежність, це стало причиною початок громадянської війни [20, с. 167-169].

Отож, шлях до консульства Юлія Цезаря безпосередньо пов'язаний із першим тріумвіратом, що утворився за різними припущеннями в 60 р. до н. е. Саме завдяки спланованій і цілеспрямованій діяльності його союзників Марка Ліцинія Красса та Гнея Помпея, які перед об'єднанням були вороже налаштовані один проти одного, але примирилися, як відомо за сприяння Цезаря. І наявності в кожного із них особистих причин для об'єднання в політичний союз та підтримки нобілів, розвиненої клієнтели серед римського плебсу і воїнів вдалось подолати опір сенату і перемогти у виборах на посаду консула за більшістю голосів. Хоч не вдалось домогтись заочного обрання через перешкоди з боку Марка Порція Катона. Крім того, Цезар об'єднався з одним із претендентів на консульство Ліцієм Лукцеєм, який обіцяв виборцям гроші за їхні голоси. Тому на шляху до консульства вдався до корупції.

Незважаючи на те, що тріумвірат мав внутрішній поділ, що фактично являв собою рівнозначний трикутник між ними, насправді відносини були неоднозначними і не було чітко визначено лідера, через що думка науковців розрізняється. Помпей і Красс тримались на відстані один від одного і спільно виступали лише за потреби надати підтримку Цезарю в сенаті. Обрання Цезаря на посаду консула відповідало їхнім потребам і давало змогу реалізувати свої амбіції. Ставши консулом останній був готовий діяти послідовніше ніж колишні сулланці Помпей і Красс, розвивати економіку та діяти в напрямку подолання кризи.

Фактично Гай Юлій Цезар домігся не лише обрання його консулом, але й відсторонення через деякий час від участі в політичному житті другого консула Марка Бібула в результаті чого період консульства Юлія Цезаря отримав назву «У консульство Юлія і Цезаря». В 59 р. до н.е. майже всі інститути римської республіки швидко припинили виконання своїх функцій,

21

а історія консульства Гая Юлія Цезаря в меншій мірі практичне керівництво для диктаторів початківців. Він настільки геніально використовував посаду і ситуацію, що фактично став господарем Риму.

1.2. Реформаторська діяльність Цезаря в період консульства.

Після отримання більшості голосів на виборах Юлій Цезар став старшим консулом. Другим консулом було обрано Марка Бібула. Марк Кальпурній Бібул був ставлеником оптиматів. В обох були абсолютно протилежні погляди на все: як треба далі облаштовувати державу, які закони та реформи якими цілями проводити, де, навіщо і якими силами вести війни тощо [31, с.68]. До того ж Бібул мав до Цезаря особисту ненависть із 65 р. до н.е., коли обидва вони були еділами, разом будували базиліки, давали гладіаторські бої та влаштовували для натовпу інші розваги, проте слава, популярність та народна любов діставалися одному лише Цезарю.

Він першочергово розпочав проводити законопроекти для задоволення інтересів тріумвірів. На перших засіданнях сенату ним був представлений законопроект, який передбачав розподіл земель на користь ветеранів Помпея і міських бідняків. Згідно якого землі мали виділятися із державного фонду (ager publicus) і закуповуватися за кошти, якими була наповнена казна у ході Мітридатової війни та за рахунок з створених ним провінцій на Сході. Для закупівлі і розподілу земель мала діяти спеціальна комісія із дванадцяти чоловік. Законопроект був складений добре продумано, тому сенат не зміг знайти, чим його заперечити [52, с. 55-56].

Крім того, Юлій Цезар пропонував сенаторам висловити свої пропозиції і зауваження по проекту і обіцяв діяти на користь оптиматів. За змістом Закон був створений на принципах, які раніше обстоював Сервілій Рулл, хоч в менших масштабах. І з урахуванням тих аргументів, які три роки раніше висунув Цицерон, виступаючи проти аграрного проекту Рулла:

- при розділі державних земель із розподілу виключилися Ager Campanus і Ager Stellatis;
- при покупці землі у бажаних її продати ціна повинна була відповідати цензовому списку, а не встановлюватись продавцем;

– в комісію по розподілу земель Цезар входити не збирався, навпаки, він давав зрозуміти сенаторам, що саме у них з'являється подібна можливість. [25, с. 127].

Очевидно, що він не хотів одразу іти на відкритий конфлікт з сенатом та проявив максимальну лояльність і гнучкість. Але сенатори виступили категорично проти проекту. Як описує Плутарх: « Сенат відразу виразив незгоду із земельним законом, будучи обуреним тим, що саме консул пропонує подібні земельні роздачі» [25, с. 127]. Найбільш непримиримий противник тріумвірів Марк Порцій Катон принципово не допускав його прийняття, щоб не збільшувати вплив тріумвірів. Для цього він затягував засідання сенату, щоб не відбулось голосування. Це на стільки розгнівало Цезаря, що він мало не запроторив Катона до в'язниці [25, с. 158].

Другий консул Бібул теж намагався всіляко протидіяти колезі – посилався на несприятливі прогнози понтифіків та авгурів (а в такі дні не можна було проводити засідання), вдавався і до інших хитрощів; у цьому йому допомагали і деякі народні трибуни з партії оптиматів, користуючись своїм правом вето [31,с.69].

Після усвідомлення того, що сенат не дозволить втілити задумане союзники прийняли рішення висунути аграрний закон на розгляд народу без обговорення в сенаті. Для цього Красс і Помпей разом виступили на підтримку Цезаря. Крім того, тріумвіри змінили методи боротьби. Помпей «повів війська на Рим», але не так, як від нього очікували в 62 р. до н.е. [53, с. 174]. Він привів на форум своїх з правом голосу в комісіях, цей голос вони мали віддати за вигідні для них самих закони. Помпей виступив перед людьми і детально пояснив усі пункти аграрного законопроекту, неодноразово наголосивши, що ним передовсім будуть винагороджені солдати. [20, с. 173]. Землею мали наділити 20 тис. чоловік, а саме ветеранам Помпея і незаможним громадянам, які мали не менше трьох дітей. Для втілення закону обиралася комісія з 20 осіб із ставних сенаторів спільно з Цицероном.

Тоді проти тріумвірів виступив Марк Кальпурній Бібул колега Цезаря по едилітету, претурі й консулату [20, 180]. Його Катон підкупави провів на найвищу магістратуру, щоб протидіяти тріумвірам. Бібул заявив, що бачив погане знамення, на основі якого оголосив святковими всі дні у році, коли могли збиратися комісії [20, с. 173]. Таким чином, Катон і його однодумці були готові повністю паралізувати політичне життя Республіки, щоб не допустити прийняття важливого для Помпея і Цезаря закону.

Однак, Цезар проігнорував і скликав комісії для голосування за законопроект. Бібул з Катоном також зібралися на форум, де дружні трибуни Бібула мали застосувати свій останній інструмент впливу – право вето. Тріумвіри були готові до такого розвитку подій – люди Помпея ще з ночі зайняли форум [20, с. 173]. Вони напали на Бібула, коли той спускався на форум: йому на голову висипали корзину гною. На знак протесту він закрився у своєму будинку і не виходив з нього до кінця консульства. Катон двічі намагався вгамувати натовп, але його ніхто не став слухати і невдовзі винесли на руках геть. Ветерани, які з'явилися в день голосування з кинджалами під тогами віддали перевагу Цезарю. Після цих подій комісії затвердили аграрний законопроект Цезаря і у такий спосіб ветерани Помпея отримали свою винагороду.

Для того, щоб гарантувати в майбутньому дотримання проведених насильницьким шляхом реформ Цезар зобов'язав сенаторів поклястися під страхом смертної кари про довічне дотримання його нововведень. [20, с. 174]. Діон Кассій описує, як важко це прийняли Катон і Метелл Целлер.

Катон спершу хотів принципово не давати клятви і понести покарання, однак Цицерон вмовив його поступитися, щоб у майбутньому продовжити боротьбу – «якщо Рим не потрібен Катонові, то Катон потрібен Риму» [25, с. 127].

Наступні законопроекти відбувалися за цією ж схемою – Цезар їх ставив на голосування, а люди Помпея затверджували на комісіях. Так, було затверджено всі розпорядження Гнея Помпея на Сході. А для Красса на

25

третину зменшили орендну плату для публікантів. Вершники просили зниження відкупних цін, оскільки відкупні кампанії зазнали серйозних втрат під час війн з Мітридатом [5, с. 215].

Щоб реалізувати прагнення союзників, одразу ж після вступу на посаду, Цезар також, здійснив спробу передати Помпею будівництво храму Юпітера на Капітолії, яким займався Квінт Лутацій Катул. Імовірно, Помпей уже тоді шукав можливості здійснити монументальне будівництво, яке він задумав ще в Мітілені, коли наказав скопіювати креслення тамтешнього театру.

Достовірно не відомо точне датування і кількість земельних законопроектів. Відомо також, що Цезар вносив закони на користь бідних і розділив Кампанську землю між батьками трьох дітей. Помпей і Красс увійшли до складу аграрної комісії, що займалася розподілом земель. Землею було наділено 20 тисяч громадян. Ухвалений другий аграрний закон був до липня, оскільки, на початку липня Цицерон пише про клятву сенату з приводу Кампанського закону [18].

Серед інших заходів, проведених Цезарем у 59 р. до н.е., особливо важливим є закон про вимагання (*lex Julia repetundarum*). Він встановлював норми платежів провінційним намісникам та збільшував відповідальність за вимагання. Цим законом Цезар розпочав низку заходів, спрямованих на полегшення становища провінціалів, що він продовжив коли став диктатором [18]. Крім того, Юлій обіцяв зменшення боргів, врегулювання процентної норми і житлової оплати. Після цього можливість Цезаря значно вирости.

В період консульства почали публікувати постанови сенату і народних зборів «Щоденні протоколи сенату і римського народу» («*Acta diurna senatus as populi Romani*»). Юлій Цезар наказав скласти і публікувати на глиняних дощечках як сенатські, так і народні щоденні відомості. Це можна вважати першою в історії офіційною газетою [5, с. 315]. Вона слугувала для Цезаря засобом організації громадської думки і впливу на неї перед прийняттям важливих політичних питань.

26

В ній за публікували протоколи засідань сенату, короткий виклад судових справ, постанови, накази, повідомлення про народні збори, гладіаторські бої, а також промови, навіть зауваження окремих ораторів, інформацію про судові засідання та оголошення про різні надзвичайні події міського життя, нові призначення, повідомлення про одруження, народження дітей у відомих осіб і т.п. «Actadiurna» тиражувалися у скрипторіях численною кількістю скрибів під керівництвом досвідченого наставника. Копії газети зберігалися у вигляді згорток у спеціальних загальних приміщеннях, і всі, хто бажав, мали змогу з ними ознайомитися. У Римі існувала пошта, і спеціальні раби-поштарі або гінці розвозили газету за призначенням.

Зацікавлені особи зазвичай хотіли використовувати газету у своїх цілях. Тому, в офіційну хроніку включалися пророкування й опис атмосферних явищ, які вже відбулися. Тому що, язичницька релігія забороняла починати важливі державні справи, приймати серйозні політичні та військові рішення у несприятливі дні. Проте, як відомо Цезар не завжди брав це до уваги. Скільки всього було законопроектів і в якому порядку вони проводилися, в джерелах достовірно не конкретизується, виділяється лише головне, що було здійснено Цезарем у період консульства – розділ Кампанського поля та створення колонії в Капуї [25, с. 128].

З ініціативи плебейського трибуна Публія Ватинія було внесено постанову, щоб вся курія передала Цезарю три наступні провінції: Галію до Альп, що навпроти Іспанії, і Галію по той бік Альп, та Іллірик, тобто Шотландію та Британію. А після сенат додав ще одну Галію, яку називають Кошлатою, від слова «косм» (coma) – волосся, тому що всі чоловіки в цій провінції носили довге волосся. Щоб Юлій Цезар завоював ці провінції і керував ними на правах тримання протягом 5 років йому дали сім легіонів, з усім необхідним для завоювання. Сенат, щоб підтримати свій престиж надав Нарборську Галлію з 1 легіоном без зазначеного терміну.

Таке рішення було умисним, щоб відіслати Цезаря далеко від Риму і штовхнути на війну з варварськими галльськими племенами.

Цизальпійська Галлія знаходилася надто близько від Риму і залишаючись у ній Цезар завжди міг контролювати римські відносини. Тому, щоб відправити його якнайдалі від столиці і затримати на довше підходила Трансальпійська Галлія. Становище там було важким і війна здавалася неминучою, таким чином Цезар мав надовго в ній зав'язнути.

Античний історик Светоній пов'язує отримання Цезарем в управління Галій з підтримкою тестя та зятя після одруження Помпея на Юлії та Цезаря на Кальпурнії. [25, с.128]. Помпей також вимагав від сенату та курії, щоб йому була дана імператорська влада на Сході. На його стороні був консул Марцелл, який мав великий вплив у курії, і подбав, щоб сенат присудив йому імперій, і дав йому військо, і послали його на землю [2, с. 335].

Перебуваючи на посаді консула Юлій Цезар активно роздавав привілеї провінціалам, даруючи звання «друга римського народу». Варто зазначити те, що титул виявлявся для союзників дуже обтяжливим, тому що взамін Римська республіка розраховувала отримувати не тільки економічну допомогу у вигляді екстраординарних внесків, а й військову допомогу [22, с.12].

Наприкінці свого консульства Гай Юлій Цезар досяг *cursus honorum* і все одно прагнув *dignitas* і *virtus* [57]. Але був розорений, не мав надійного військового командування і був політичним вигнанцем для свого соціального класу. Служити проконсулом у прикордонній провінції було можливістю отримати гроші, владу та повагу, яку не міг проігнорувати жоден римський намісник.

Політика Юлія Цезаря в період консульства була анти аристократичною, включаючи реструктуризацію боргового законодавства та розподіл землі ветеранам. Тому була непопулярна, серед патриціїв через порушення соціальної системи та системи патронату. Оптимати прагнули припинення його консульства та змусити Цезаря повернутися до статусу

28

приватного громадянина, щоб помститися. Для уникнення судового переслідування, Цезар прощтовхнув закон, який надав йому правління Цизальпійської Галлії на безпрецедентний п'ятирічний термін.

Проведеними реформами, які фактично проходили з порушеннями і насильницьким шляхом консул втілював державну політику на захист інтересів звичайних людей Риму. Але, це ставило під загрозу привілеї деяких нобілів. Тому він був звинувачений у зловживанні владою «як найрадикальніший трибун плебсу» [57]. У 59 р. до н.е. фактично відбулася узурпація влади: римський сенат було відсторонено від участі в законодавчому процесі, коміції через участі ветеранів Помпея перетворилися на знаряддя для тріумвірів. І найголовніше, що на практиці було порушено принцип колегіальності вищої влади в Римі. Адже, колегу по консулату Бібула побиттям і приниженням підштовхнули до усунення від виконання обов'язків.

Цезар та його союзники, особливо тріумвірат, викликав гнів у супротивників. Це були чоловіки, які описали себе як *boni* (добрі люди або оптимати). Вони вважали, що Цезар жадає влади і прагне привласнити собі повноваження сенату собі, тому вони вирішили в усьому протистояти Цезарю [59, с. 181]. Важливо зазначити, що Цезар розгорнув протистояння у відповідь – розпочав і продовжував позбавляти сенат їх повноважень та привласнювати ці повноваження собі.

Цицерон виступив з викриттям такого царювання (*regnum*) і на три місяці зник з Риму. Ніщо не заважало Цезарю наwerbувати собі прихильників і досягти влітку 59 р. до н.е. обрання Клодія трибуном наступного року. Вибраними 18 жовтня 59 року консулами були: А. Габіній, людина Помпея, і ставленик Цезаря, його новий тесть Л. Кальпурний Пізон.

Про посилення впливу Цезаря, говорить і те, що сенат був змушений призначити йому Трансальпійську Галію та додаткові військові сили. Стратегія побудови коаліції дала Цезарю перемогу над Бібулом. Помпей і Красс були гідним партнерами, тому політичний союз між ними приніс успіх

29

для кожного з них в період консульства. Однак, сконцентрувавши в своїх руках таку владу, триумвіри не потребували і не проводили докорінної перебудови політичної системи Республіки. Своєю діяльністю під час виборів і голосувань у коміціях союзники зумовили нові прецеденти порушень у виборчому і законодавчому процесах, що негативно вплинуло на подальший перебіг політичної кризи Римської республіки.

Отож, в період консульства у 59 р. до н.е. Юлій Цезар досягнув успіхів в проведенні реформ всупереч опору оптиматів і сенату завдяки політичному союзу з Гнеєм Помпеєм Великим і Марком Ліцинієм Крассом. Тому проведені реформи насамперед, відповідали інтересам триумвірів. Кожен з них досягнув очікуваних результатів: Помпей отримав землі для своїх ветеранів і закріплення своїх здобутків на Сході, Красс – зменшення на третину орендної плати для публікантів, Цезар – право на правління у провінціях: Галії до Альп, що навпроти Іспанії, і Галії по той бік Альп, Іллірика, тобто Шотландію та Британію та Космату Галію на п'ять років і сім легіонів, з усім необхідним для завоювання.

Серед основних досягнень Юлія Цезаря в період консульства було проведення аграрної реформи в результаті якої землю отримали 20 тисяч людей та були створенні колонії в Капуї. Теж було прийнято ще один важливий ний закон - про посилення відповідальності намісників за хабарництво в провінціях, для яких була встановлена на певну суму податків і податків, і управлінець повинен був суворо звітувати у всіх фінансових справах.

Здебільшого реформи були спрямовані на задоволення потреб непривілейованого населення в Римі і провінціях, що збільшувало кількість прихильників Цезаря. Але вороже налаштувало аристократію і оптиматів. Теж, методи якими користувалися триумвіри для проведення реформ у сенаті були насильницькі за характером. В результаті чого відбулося захоплення влади: римський сенат було відсторонено від участі в законодавчому процесі,

коміції через участі ветеранів Помпея перетворилися на знаряддя для триумвірів, колегу по консулату Бібула усунули від виконання обов'язків.

На практиці було порушено принцип колегіальності вищої влади в Римі, що зумовило нові прецеденти порушень у виборчому і законодавчому процесах. Це негативно вплинуло на подальший перебіг політичної кризи Римської республіки.

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РИМУ В ПЕРІОД ГАЛЛЬСЬКИХ ЗАВОЮВАНЬ

2.1 Війни Цезаря в Галлії

Завоювання Галлії римлянами розпочалося з 20-х років II століття до н.е. масилійські племена звернулися в Рим за допомогою через напади саліїв. Спільно в 122 р. до н. е., вони прогнали саліїв за Альпи після чого зайняли південну частину Галлії – Нарбонську провінцію. Вона стала опорним пунктом проти північних народів і зв'язуючою ланкою між Італією та Іспанією.

На початку 50-х років у володінні римлян вже знаходилася Цизальпійська Галлія і вони утвердилися в приморській смузі Трансальпійської Галлії. Більша її частина, яка охоплювала сучасні Бельгію, частину Голландії і Швейцарії та Францію залишалися вільними.

Романізовану частину Галлії римляни називали «обтягнутою в тогу» – Gallia Togata. Тоді як вільну частину називали «кошлатою» – Gallia Comata. В період Цезаря у ній проживала ціла низка племен – арверни, белги, вельвети, едуї, нервії, секвани та інші [5, с.317]. Кожне плем'я мало чітку суспільно-політичну організацію – своїх вождів від яких залежали клієнти і раби, також друїдів і мантиків. Проте перебувало на різних етапах соціально-економічного розвитку.

В I ст. до н.е. населення Галлії була густонаселеною країною, кількість жителів становила від 5 до 10 млн. Основою економічного життя були землеробство та скотарство, лісові промисли, ремесла. Були збудовані численні укріплені центри напівміського типу: Герговія (біля сучасного Клермон-Феррана), Бібракте (Отен), Алезія (Аліз-Сент-Рен), Лютеція (Париж), Аварік (Бурж), Цінаб (Орлеан) і інші [18, с.182]. В них навколишнє населення ховалося від ворогів і збиралися племінні ополчення. Там жили

тубільні ремісники та влаштовувалися ярмарки, куди з'їжджалися римські та грецькі купці. Галлія славилася родючістю і великою кількістю золота.

В 58 р. до н.е. туди прибув Цезар, намісництво в Галлії цілком відповідало його таємним планам, бо саме там міг створити собі плацдарм для майбутньої рішучої боротьби за владу. Також, він розумів, що збільшуючи кількість людей, які прийматимуть участь у завоюванні Галлії, він здобуває більшу кількість прихильників серед офіцерів, солдатів і людей, які отримають вигоду і здобутки в цих завоюваннях [16, с.67].

В цей період у Галлії була глибока внутрішня криза, зумовлена розпадом родового устрою, появою приватної власності і поділом суспільства на аристократію та плебс. У тій частині країни, яка безпосередньо примикала до провінції, вже давно боролися за владу три племена: едуї, секвани та арверни. Через часті війни між окремими племенами не вдавалося створити державу, власне ця роздрібненість сприяла успішним завоюванням Цезаря даних територій.

Родова знать прагнула зберегти роздробленість галльських племен та існуючі родові порядки, тому проявляла прихильне ставлення до Риму. На відмінно від неї демократичні та бідні прошарки суспільства виступали за об'єднання Галлії і її незалежність від Риму. У своїх «Записках» Цезар весь час засуджував непостійність галльських племен. Проте, він навчився користуватися розбіжностями між галльськими племенами, амбіціями одних, образами інших і майстерно вів цю гру. Теж, він із завзятістю вів подвійну політику та неодноразово, причому найчастіше у вирішальні моменти війни, скликав *concilium Galliarum*. І підпорядкував собі представницький орган галльських племен та вважав вождів (*principes*) законними посередниками. Така дипломатія дозволяла спиратися швидше на цезаріанську, ніж на проримську партію і всередині одного племені надавати підтримку одному клану на протигагу іншому [39]. Таким чином, у Галлії Цезар дотримувався дивізу розділяй і володарюй.

Вождь едуїв Дивіціак очолив романофільське угруповання. Його суперники арверни і секвани хотіли союзу з германцями. Тому розгорнули боротьбу з едуями з допомогою германського племені свевів на чолі з їх вождем Аріовістом. Лише після того як едуї отримали підтримку від римського сенату Аріовіст припинив проти них боротьбу. Однак, даний компроміс не усунув загрозу, тому що германці розташувалися в області секванів (сучасний Ельзас) і могли в будь-який час напасти.

Крім того, реальною стала загроза завоювання країни германськими племенами. Насамперед, загрозу становили гельвети. У пошуку вільних земель у південно-західному напрямку просувалося близько 300 тис. гельветів з численними возами, дружинами, дітьми і всім майном [18, с.320]. Прибувши у провінцію з березня 58 р. до н.е. Цезар на чолі 34 тисячного війська напав на них під час переправи через річку Арар. З нічного маршу війська Юлія перейшли в атаку і знищили близько 30 тисяч гельветських солдатів. Вже в літку 58 року до н.е. Цезар наздогнав їх поблизу фортеці Бібракти на території, де проживали племена едуїв. Не зважаючи на чисельну перевагу гельветів над римським військом, останні здобули перемогу завдавши великих втрат супернику.

Після цього всіля частина племені мала повернутися і укласти союз із Римом. Однак, повернувшись назустріч переслідувачам гельвети дали бій. Їх залишалося близько 70 тис. воїнів, проти 30 тис. легіонерів, приблизно 20 тис. галльських допоміжних військ і 4 тис. кавалерії у Цезаря [18, с.182].

Поразка у майбутній битві стала б для Цезаря катастрофою, тому він відібрав у всіх командирів коні та наказав їм стояти до останнього і не відступати за жодних обставин. При наближенні Аріовіста з військами паніка виникла лише в тієї частини солдатів, які вирушили з Цезарем у військові походи лише через дружнє ставлення до нього, про це писав сам Цезар у праці «Записки про Галльську війну» [16]. Відкинувши супротивника до свого табору, римляни несподівано побачили як у лави його вливаються жінки та діти. Близько 130 тисяч осіб різної статі та віку були вбиті у бою, ті

34

хто залишилися за вимогою Цезаря повернулися додому у напрямку на схід від Юри [5, с. 320]. Втрати римлян достовірно невідомі, але були тяжкими.

Отримавши перемогу над гельветами Цезар розпочав боротьбу з племенами свевів. Він хотів боротьбу з Аріовістом подати як спільну справу всієї Галлії. З цією метою влітку 58 р. у Бібракті було скликано галльську конференцію, організовану друзями Риму і Цезаря. Дана конференція проголосила Цезаря вождем і захисником загально галльських інтересів [5, 320]. Оскільки, Аріовіст відмовився виконати римські вимоги Цезар оголосив йому війну. Це було перше серйозне випробування для римлян у Галлії і в армії з'явилися панічні настрої. Восени 58 р. у Верхньому Ельзасі, недалеко від Рейну, Аріовісту було завдано нищівної поразки. Переслідування розбитого супротивника тривало аж до річки Рейн. Лише небагатьом германцям разом із Аріовістом вдалося переплисти на правий берег.

Однак, вони продовжувати нападати на союзні Риму галльські племена едуїв, арвернів і секванів у регіоні сучасного Ельзасу і Франш-Конте. Галли попросили Цезаря про допомогу і він погодився. У Цезаря було близько 50 тис. солдатів, в Аріовіста – 75 тис [18]. Поблизу сучасних Бельфора, Мюлуза, чи Серне 10 вересня Цезар обрав сприятливу можливість для битви. Римляни розташовувалися у двох укріплених таборах, тоді спровоковані Цезарем, германці напали на один з них. Силами двох легіонів їхня атака була успішно відбита, а потім Цезар з'єднавши сили, перейшов у контрнаступ. Германці були розгромлені, ті хто залишилися бігли назад за Рейн. Полководець з військом став на зимові квартири поблизу м. Везонтіо. Завдяки цій перемозі вдалося запобігти вторгненню германців із-за Рейну. Для Цезаря перемога закріплювала його вплив у Середній Галлії, яка визнала римське панування.

Таким чином, римляни вперше досягли Рейну, який відтоді надовго став східним кордоном їхніх володінь у Галлії. Для того, щоб краще утримати лінію Рейну, Цезар залишив на його лівому березі ряд дрібних німецьких племен, які за це повинні були захищати Галію від своїх співвітчизників на правому березі. Цезар перший почав використовувати варварів проти

35

варварів, таку політику пізніше стали проводити римські імператори [18]. Вона довго давала блискучі результати, але в останні століття існування імперії обернулася проти самих римлян.

Успіхи Цезаря в 58 р. до н.е. зробили його управителем всієї Центральної Галлії, але белги не хотіли без боротьби підкоритися Цезарю. Крім того, між зарейнськими германцями і белгами існував тісний зв'язок. Навесні 57 р. до н.е., коли германські племена біля гирла Рейну готувалися переправитися Юлій Цезар із 8 легіонами виступив проти них. У рішучій битві з нервійцями становище всієї римської армії і Цезаря було близьким до поразки. Проте краща військова техніка римлян і відсутність єдності серед белгів сприяли здобуттю перемоги. Одні за іншими підкорилися племена суессіонів (біля Суассона), амбіанів (біля Ам'єна), білловаків. Під приводом покарання за віроломний напад нервіїв на римлян у рабство продали 53 тис. полонених.

Белги були стурбовані двома успішними кампаніями Цезаря на південних кордонах їх володінь. Тому утворили проти римлян коаліцію і почали організовувати військо близько 300 тис. воїнів. У відповідь Цезар вирішив завдати удару перш ніж вони встигнуть підготуватися. У квітні з 40 тис. легіонерів та 20 тисячами допоміжних військ Цезар вирушив до Бельгії. Поспішно зібравши близько 75 тис. – 100 тис. чоловік белги на чолі з Гальбою царем Сюїсона спробували зупинити Цезаря біля укріпленого Аксона [5, с. 320]. Але зазнали поразки і Цезар почав просуватися глибше на північ у Бельгію. Хоч більшість племен підкорилася, войовниче германське плем'я нервійців, що проживало між річками Сабіс і Скальд готувалися до подальшої війни.

Коли Цезар готувався до битви на березі Сабіса на нього наступило військо нервійців, яких налічувалось до 75 тис. солдатів. Битва була відчайдушною і важкою, відбивши кілька атак, римляни перехопили ініціативу. Племена нервійців зазнали великих втрат близько 60 тис. убитими, втрати римлян були настільки ж великі.

Наприкінці 57 р. до н.е. почалося повстання у нинішніх французьких провінціях Бретані та Нормандії. Воно швидко поширилося на все узбережжя від р. Лігера (Луара) до Рейну. Повсталі чекали допомоги від кельтів Британії та зарейнських германців. Тоді Цезар послав свого легата Тіта Лаб'єна з кіннотою до Рейну, щоб придушити белгів і перешкодити переправі германців. А три легіони направив до Нормандії. Сам Цезар з головними силами наступив у область венетів (в Бретані), яка була головним осередком повстання [5, с. 320]. Але прибережні племена мали сильний флот у зв'язку з цим сухопутних сил римлян було недостатньо. Тому вони побудували кілька дрібних суден на Луарі і приєднали судна від союзних кельтських громад, керувати флотом Цезар назначив легата Децім Брутта. Вирішальну роль для перемоги відіграла хитрість римлян. Вони прив'язали серпи до довгих жердин і перерізали канати, що зв'язували реї з щоглами. Завдяки цьому судна супротивника втрачали управління та бралися на абордаж. Знищення флоту призвело до швидкого придушення, оскільки повсталі втратили можливість отримувати підкріплення та продовольства з моря.

У серпні 57 року до н.е. Галлія фактично була підкорена і проголошена римською провінцією, але не була підкореною по суті. Цезар чудово розумів, що країна ще не дозріла для приєднання до Риму, проте військові походи відбувалися, щоб нагодувати його легіони і поповнити скарбницю тріумвірів. Цей успіх викликав здивування і захват у Римі. Сенат прийняв рішення організувати святкування і 15-денний подячний молебень богам його честь - такої кількості днів ще не удостоювався ніхто [39]. Таким чином, Цезар ще більше зміцнив свій вплив у Римі.

Проте політична ситуація в державі залишалася складною. Відбулися чергові загострення між Помпеем і Красом, посилювався тиск сенату, тому тріумвірат зазнав кризи, яку намагався подолати Цезар і зміцнити союз. У результаті переговорів у м. Лука, де відбулася урочиста зустріч між тріумвірами, у супроводі видатних сенаторів серед яких виділялися магістрати і промагістрати, особи консульського і проконсульського рангу

37

(близько 200 осіб загалом і 120 лікторів) вдалося зміцнити політичний союз між тріумвірами і прийняти низку важливих рішень: – Юлію Цезарю продовжили строк повноважень у Галлії на п'ятирічний термін і надано право збільшити армію до 10 легіонів. Після завершення повноважень в Галлії, він отримував консульство на 48 р до н.е. [5, с. 320].

Союзники Красс і Помпей отримували теж вигідні для себе рішення – консульство на 55 р. до н.е. Після чого Красс на 5 років ставав намісником у Сирії, а Помпей у обох Іспаніях. Попри опір оптиматів вони добилися обрання консулами і провели ряд вигідних реформ. Ще до завершення консульства Красс вирушив на Схід, де без причин розпочав війну з Парфією в ході якої загинув. Поразка римлян на Сході оживила сподівання на звільнення серед завойованих племен. Тому Цезар із м. Луки швидко повернувся в Галлію.

Жителі Галлії платили данину в 4 мільйони сестерцій, що викликало невдоволення по всій території і стало приводом до боротьби за відновлення незалежності від римлян. Проте спільно з легатом Децим Брутом Цезар підкорив ветенів, а Публій Красс завоював Аквитанію. Після чого впродовж зими 56-55 рр. до н.е. він вів війну з германськими племенами – узіпетів і тенктерів, які і з дружинами та дітьми у великій кількості перейшли за Рейн. Хоча вони зробили це, мабуть, без агресивних намірів, а лише у пошуках вільних місць для поселень, Цезар віроломно напав на них під час переговорів і більшу частину знищив. Лише деякі врятувалися за Рейн і знайшли притулок у племені сугамбрів.

Здобувши перемогу над ними Цезар відправився переслідувати кінноту, яка втекла за Рейн, в результаті чого став першим з римських полководців хто перетнув р. Рейн і пробув 18 днів на правому березі.

Зарейнські германці та британські кельти були постійною загрозою для римського світу. Взимку два германські племена – узіпети і тенктери – переправилися через Рейн до Галії і розташувалися у нижній течії річки Маас. Їх кількість становила близько 430 тис. осіб, серед яких було понад 100

38

тис. солдатів [18]. Вийшовши у травні до Мааса Цезар вступив у переговори з германцями з метою переконати їх повернутися за Рейн.

Однак, довідавшись, що під прикриттям переговорів вони планують зрадницький напад, він вирішив покарати їх, щоб запобігти подальшим германським вторгненням. Битва відбулася між Маасом та Рейном. Розбивши германське військо римляни поголовно винищили жінок та дітей. Політичні противники Цезаря в Римі обурилися від настільки явної жорстокості. Цезаря, проте, наполягав, що було потрібно будь-яким, нехай і настільки радикальним способом, запобігти подальшим німецьким навалам.

У червні 55 р. до н.е. неподалік сучасного Бонна за наказом Цезаря був побудований великий міст через Рейн. Перейшовши через нього у германські землі було проведено масштабну акцію залякування і кілька племен змусили виявити покірність Риму. Після чого Цезар повернувся до Галії знищивши за собою міст. Похід на германців мав швидше морально-політичну, ніж військову мету, а саме черговий раз переконав галлів і германці у могутності римлян.

Так Цезар дивував світ і показував, наскільки він вільний у своїх діях та рішеннях. Адже ні в *lex Vatinia*, ні в *lex Pompeia Licinia* не було ні слова ні про Британію, ні про Німеччину. Крім того, Цезар полегшив життя населення Галії, перенісши війну на територію чужих племен і став таким чином захисником їх свободи, вірніше безпеки. Він створив міф про варварів, що протистоять цивілізованим галлам, і зміцнював зв'язки з різними галльськими вождями, роблячи їх своїми клієнтами.

В 55-54 рр. до н.е. Цезар з двома легіонами вирушив походом на Британію, де спільно з континентальними одноплемінниками проживали кельтські племена. Він мав на меті покарати британців за багаторазову допомогу галлам проти римлян. В третій годині ранку флотилія римлян вирушила до берегів Британії і в десятій годині ранку наступного дня головна флотилія вже підходила до британського берега [18]. Наглядові пости британців своєчасно помітили римську флотилію і підняли тривогу. Піхота,

39

кіннота та бойові колісниці британців задалегідь приготувалися до бою, щоб перешкодити висадженню римських легіонів.

Цезар наказав рухатися вздовж берега. Проїшовши через погану розвідку близько 10 км, римська флотилія здійснила висадку. Британці в цей час прямували берегом, виславши вперед кінноту і бойові колісниці. Тому при спробі висадитися на римлян очікувала обстріли із луків, контратаки колісниць та кінноти. Для забезпечення висадки десанту Цезар висунув на фланги своєї флотилії бойові кораблі, з яких кидальні машини розпочали обстріл флангів бойового порядку британців. Скориставшись хвилюванням у лавах супротивника, легіонери кинулися у воду, а потім, вийшовши на берег, атакували британців з фронту та відкинули їх від берега [18]. Проте відсутність кінноти у римлян не дозволили їм розгорнути наступ.

Легіони розташувалися на березі в укріпленому таборі, за чотири дні здалися 18 римських суден із кавалерією. А буря, відкинула частину з них до берегів Галлії, частину – до західних берегів Британії. Крім того, великий затопило частину табору і пошкоджено багато суден. Всі ці великі проблеми були наслідком поганої організації десантної операції.

Британці продовжували чинити опір римлянам. Римлянам важко було боротися з їх кіннотою та бойовими колісницями, Цезар писав: «Спочатку їх женуть навколо по всіх напрямках і стріляють, лякають страшним виглядом коней і стуком коліс, потім, пробравшись у проміжки між ескадронами, британці зіскакують із колісниць і борються пішими. Тим часом візники подалу виходять з лінії бою і ставлять колісниці так, щоб бійці, у разі, якщо їх тіснитиме своєю численністю ворог, могли легко відступити до своїх» [18].

Британці користувалися кожною помилкою римлян, влаштовували засідки та організовували раптові напади, завдаючи ворогові значних втрат. Тому не досягнувши поставлених завдань римляни відійшли від берега. Повернення було таким же неорганізованим, як і висадка, чим скористалося плем'я моринів. Вони напали на римський загін, що висадився окремо від

головних сил. Так закінчився перший похід римлян під командуванням Цезаря до Великобританії.

В 54 р. до н.е. Юлій Цезар повернувся у Британію. З флотом із 800 суден та з 5 легіонами, він перетнув канал [18]. Британці спочатку відступили. Полководець проник в середину країни, перейшов р. Темзу поблизу Лондинія, але успіхи були незначними. Вождь Кассивелавн організував римлянам опір в якому британці задіяли кінноту і бойові колісниці. Боротьба з британцями видалась досить важкою, тому Цезар погодився на їх пропозицію платити данину і дати заручників. Після чого повернувся в Галлію де наростав антиримський рух. Похід на Британію справив більше зовнішній ефект, через переправу римського флоту за океан не давши реальних результатів завоювань. Сенат відзначив цю подію 20 денним святкуванням, через тиск громадськості.

Підкоривши галльські племена Юлій Цезар зобов'язав галлів надавати продукти і зерно в збільшеній кількості та військовий контингент, що викликало обурення галлів і стало поштовхом до об'єднання. Для того, щоб вигнати римлян об'єдналися всі верстви галльського суспільства – від друїдів і племінних вождів до незаможних і бідних галлів. Першими повстали белгські племена. Один із римських гарнізонів повністю розбили, оточили римський табір на чолі якого був легат Квінт, брат Цицерона і утримували в облозі до приходу Цезаря з військом.

В 52 р. до н.е. відбулося велике галльське повстання під проводом юного вождя племені арвернів Верцингеторикса. До них приєдналися кадурки, паризії, сенони, турони та інші германські племена. Всього згадується 300 тисяч повсталих, однак дана цифра імовірно перебільшена [18]. Вождь скористався ситуацією, що Цезар перебував далеко від свого війська і намагався тактично відірвати Цезаря від північних військ. Це йому частково вдалося, але Цезар розпочав рішучі дії і зібрав близько 60 тис. солдатів проти повстанців. Самостійно проводячи набори в 53, 52, і 50 рр., він ніби виправдовується у своїх «Записках про Галльську війну», пишучи

41

про великі втрати у битвах, можливі повстання в Галлії чи несприятливі для нього події в Італії (Caes. BG. 6.1, 7.1) [29, с.224].

В результаті тривалої облоги міста Аварик римські війська перебили близько 40 тисяч повсталих враховуючи жінок і дітей. Проте Цезар зазнав невдачі у м. Герговія, після чого від римлян відійшли едуї. Тоді, він прийняв рішення об'єднавшись з легатом у Північній Галлії спрямувати армію на південь, але по дорозі їх атакував Верцингеторикс. Атаку було відбито завдяки германській кінноті, відступивши галли заховаляся в укріпленому таборі в Алезії гарнізон якого становив більше 80 тис. чоловік. Впродовж, 40 днів Цезар організував облогу міста подвійною лінією укріплень: внутрішня – була направлена проти міста, зовнішня – проти спроб галлів звільнити обложених. Але римлянам не вдалося взяти фортецю штурмом, лише голод змусив галлів здатися.

Верцингеторикса у кайданах відправили в Рим і стратили після тріумфу Цезаря. Через падіння Алезії розпалася єдина організація повстанців, однак повстання не припинилося. Багато племен продовжували боролися проти римлян. Тому Цезар змінив ставлення до повстанців на більш милосердне і пробачав тим племенам, які переходили на його сторону.

Як зазначає Плутарх за 10 років завоювань в Галлії Цезар взяв штурмом більше 800 міст, підкорив 300 племен [52, с.182]. Також, завоював територію площею 500 тис. км. кв. воював проти 3 млн. осіб з яких в підсумку 1 млн. було знищено і 1 млн. взято в полон. Через захоплення великої кількості золота воно впало в ціні, тому Цезар продавав золото в Італію і провінції по 3 тис. нуммій за фунт. Пліній Старший стверджував, що Цезар очолював своє військо у п'ятдесяти битвах, а 30 з них, – за свідченням Аппіана, – відбулися на території Галлії (Plin. NH. 7.92; App. BC. 2.150). У цьому він перевершив навіть Александра Македонського та Ганнібала [9, с. 225-226].

Галльська війна відкрила широкі можливості для торгівлі, ремесла і лихварства. У Галлію прибули купці, фінансисти, работорговці, підприємці і колоністи. «Кошлата Галлія» до Рейну була підпорядкована Риму, але не

42

оголошувалася провінцією. Галльські племена формально встановлювали союзні відносини з Римом і перебувала під наглядом намісника Нарбонської Галлії. Щорічно галльські племена сплачували данину 40 млн. сестерцій, податки збирали представники від окремих племен. Незважаючи на прояви невдоволення романізація ширилася швидкими темпами.

В результаті найбільші галльські поселення перетворювалися в римські міста, в яких розвивалася галло-римська культура, яка в подальшому відіграла значну роль в розвитку західноєвропейської цивілізації. Галльські війни стали важливою подією римської історії, що прискорила розпад Республіки і утворення імперії. Галльські походи відкрили нові перспективи і сприяли радикальним змінам в політичній ситуації Риму. З'явилися нові фінансові можливості, раби і гроші з Галлії підняли купівельну спроможність населення, оживили торгівлю, ремесла і сільське господарство, пожвавили суспільне і культурне життя.

За роки галльських кампаній Цезар створив потужну, високопрофесійну та безмежно віддану йому армію, ймовірно, найкращу армію за весь період I ст. е., а можливо, і за всю римську історію. [13, с.202]. У ході галльських воєн оформилася і сильна особиста «партія Цезаря», з якої вийшли багато військових та політичних діячів наступного періоду. Нарешті, статус самого Цезаря набув ще одного важливого аспекту. Крім, правозахисника та талановитого політика додалася слава великого полководця.

Завоювання Цезарем Галлії створило потужний бар'єр, який надовго убезпечив Італію та західні провінції від навал з півночі. Є думка, що Цезар зруйнував оригінальну та самобутню цивілізацію кельтів. Однак, вона в наряд чи встояла б перед натиском германців. Примітно, що у II–V ст. н.е. галли, безсумнівно, вважали Цезаря захисником і визволителем від германців. Для Галлії римське завоювання коштувало колосальних жертв і руйнувань. Лише заплативши таку високу ціну, вона стала частиною римського світу, що забезпечило цій провінції тривалий період економічного та культурного процвітання.

Отже, майже безперервна восьмирічна війна у Трансальпійській або Кошлатій Галлії, яка супроводжувалася великою кількістю битв впродовж 58-50 рр. до н.е. мала значні наслідки для Галлії, Риму і Цезаря та його союзників. Галлія, яка до приходу Юлія Цезаря перебувала у внутрішньополітичній кризі і перед загрозою захоплення з боку германських племен зазнала через війни великих втрат і спустошення. Але в результаті стала частиною могутньої римської держави. «Кошлата Галлія» до Рейну підпорядковувалась Риму, але не оголошувалась провінцією.

У Галлію прибули купці, фінансисти, работорговці, підприємці і колоністи. Щорічно галльські племена сплачували фіксовану данину, а податки збирали представники від окремих племен, що забезпечувало порядок у провінціях і обмежувало сваволю з боку римського керівництва у провінціях. Незважаючи на прояви невдоволення романізація ширилася швидкими темпами. В результаті найбільші галльські поселення перетворювалися в римські міста, в яких розвивалася галло-римська культура, яка в подальшому відіграла значну роль в розвитку західноєвропейської цивілізації.

Рим відповідно розширив межі своїх володінь і дані землі були досить багатими та вигідними для більшості римлян. Приєднання галльських володінь створило потужний бар'єр, який надовго убезпечив Італію та західні провінції від навал з півночі. Також, значну роль відіграли галльські війни для римської армії. За роки галльських кампаній Цезар створив потужну, високопрофесійну та безмежно віддану йому армію, ймовірно, найкращу армію за весь період I ст. е., а можливо, і за всю римську історію.

Юлій Цезар, який за період консульства зазнав критики від оптиматів завдяки перемогам і реформам на посаді проконсула розширив кількість своїх прихильників серед військових і римлян, які виявляли інтерес до Галлії, удосконалив свої вміння як полководець та керівник, здобув в славу великого полководця. До 50 р. до н. Цезар фактично був господарем Галлії та мав величезні матеріальні та людські ресурси. Його могутність зрівнялася з

44

могутністю Помпея. Крім того, у ході галльських війн оформилася сильна особиста «партія Цезаря», з якої вийшли багато військових та політичних діячів наступного періоду.

2.2 Внутрішньополітична ситуація в Римській республіці.

Криза у Римській республіці особливо проявлялася у політичному житті країни та боротьбі між політичними угрупованнями і їх лідерами. Після закінчення періоду консульства Цезар перш ніж залишити столицю і відправитися в Галлію хотів спровадити з неї свого найбільш принципового суперника – Катона. У свою чергу, демократична партія хотіла розплатитися із Цицероном за Катиліну. Знаряддя для їх планів популярі обрали народного трибуна Публія Клодія Пульхра. Він славився авантюризмом і скандалами на любовному ґрунті. Один із яких пов'язаний з другою дружиною Цезаря Помпесю, після чого він розлучився з нею сказавши: «Дружина Цезаря повинна бути поза підозрою» [5, с. 316]. Крім того, відмовився підтримувати звинувачення і пробачив Клодія розглядаючи в ньому відповідну людину для своїх планів.

Публій Клодій Пульхара в 59 р. до н.е., щоб стати народним трибуном перейшов із патриціїв у плебеї, його усиновив плебей Фонтей. Через ворожнечу з Цицероном, він вступив у домовленості з Цезарем, який допоміг стати народним трибуном в 58 р. до н.е. І зробив своїм головним агентом у Римі на час своєї відсутності. Клодій оточив себе військовими загонами з рабів і міських люмпенів та вніс законопроект про вигнання (aquaе et ignis interdictio) з Рима будь-якого громадянина, який без суду стратив своїх співвітчизників не зважаючи на його статус. Насамперед даний закон був спрямований проти Цицерона.

Навесні 58 р. до н.е. Цицерон після безуспішних спроб домогтися пом'якшення долі, що чекала на нього, виїхав до Македонії. Його майно конфіскували і значна частина дісталася Клодію. Будинок і вілли зруйнували, на місці зруйнованого будинку прийняли рішення побудувати храм богині свободи. Невдовзі, трибун видав спеціальний закон за яким Цицерону заборонялось під загрозою страти наблизитися до Риму ближче ніж на 500

миль [5, с.316]. Катона під приводом відповідального дипломатичного доручення відіслали на о. Кіпр. Після цих подій Цезар виїхав у Галлію.

Покинувши Римську республіку перед Цезарем постала необхідністю досягти двох протилежних цілей: з одного боку, посилювати тріумвірат на протигагу сенаторам, а з іншого – не давати тріумвірам, які залишилися в Римі, можливості скористатися його відсутністю для ослаблення його власних позицій. Заручившись підтримкою трибуна Клодій йому вдалось забезпечити собі перевагу перед іншими членами тріумвірату.

Клодій провів кілька демократичних законів, за допомогою яких здобув значну прихильність серед людей, але вони спричинили негативні наслідки для Римської республіки і для Помпея. А саме:

- відновив квартальні колегії (collegia compitalicia), які були політичними вуличними клубами закритими сенатом в час боротьби проти Катиліни;

- обмежив цензорську владу при складанні сенаторських списків, тим самим схилив сенаторів на свою сторону;

- провів закон про безоплатну роздачу хліба, за яким щомісяця роздавали хліб малозаможному міському населенню;

- закон про дозвіл зборів у святкові дні, за яким заборонив вищим магістратам у дні засідань коміцій спостерігати за небесними знаменнями, щоб не маніпулювати процесом прийняття законів [18].

Після 58 р. до н. е. Клодій проводив надзвичайно демагогічну політику, він погрожував Помпею відмінити його східні розпорядження, почав судові переслідування помпеянців, звинуватив його у тиранії. Спочатку Помпей відкрито принижувався перед Клодієм і підтримував його законопроекти, але це не приносило результату. Після спроб протистояти Клодію відстоюючи своїх людей у судах і організації втечі з в'язниці сина вірменського царя Тіграна, щоб помститися народний трибун організував спробу замаху на Помпея. Після чого, він зачинився вдома як раніше робив Бібул.

Сам Клодій підкупив магістрат вигідними провінціями і організував озброєні загони, які нападали на ворожих йому політиків і охороняли форум від зайвого втручання під час коміцій. [34, с.127-128]. З часу трибунату Клодія такі банди стали постійною і невід'ємною частиною римського політичного життя, а насильство в політичному процесі стало перманентним [55, с.77].

Тоді Помпей Великий вирішив обмежити вплив Клодія. Для цього Помпей зблизився з народним трибуном 57 р. до н. е. Аннієм Мілоном. Тому що, ця людина, за словами Аппіана, «була ще нахабніше Клодія» (II, 16). [55, с.77]. Загостренням, які виникли між Помпеєм та Клодієм скористалися прихильники Цицерона, які запропонували Помпею обрати його своїм союзником. Спочатку йому пропонували розлучитися з Юлією, щоб розірвати відносини з Цезарем і тим самим мати можливість отримати підтримку сенату. Проте, він справді любив Юлію, тому вибрав варіант повернути із вигнання Цицерона. З допомогою своїх ветеранів і клієнтів він пробився крізь банду, яка охороняла на форум і прогнав звідти людей Клодія. Теж, як зазначає Плутарх, він запросив на форум Квінта Тулія Цицерона, який поставив питання про повернення брата у Рим [19, с.167]. Тоді допоміг стати народним трибуном Аннію Мілонові, він мав докласти всіх можливих зусиль у боротьбі проти Клодія.

На початку 57 р. до н.е. один із народних трибунів поставив це питання на голосування в комісіях, щоб не допустити позитивного рішення на користь Цицерона Клодій задіяв гладіаторів і розігнав комісії. В результаті чого загинуло багато людей. За це Міллон намагався притягнути його до суду, але йому перешкодив консул Меттела Непот. Тоді Міллон використав його ж методи і організував загони гладіаторів, які розділились на окремі загони і по всьому місту вступали в криваві битви з бандами Клодія. До того ж Помпей об'їхав чимало міст Італії переконуючи в необхідності повернути Цицерона. В підсумку йому вдалося переконати частину магістрантів включаючи з Метеллом Непотом. За допомогою Мілона та Помпея Цицерон був

48

амністований і 4 вересня 57 р. до н.е. повернувся до Риму. Також, йому повернули майно.

Розрив Помпея з Клодієм став початком його зближення з сенатом. Вдячний Цицерон допоміг Помпею отримати на 5 років надзвичайні повноваження з постачання Риму продовольством (*cura annonae*) і проконсульську владу в Італії [19, с.168]. Надання таких повноважень підтримали обидва консули. Водночас, народний трибун Гай Мессій вніс пропозицію передати Помпеєві право командувати всіма військами і флотом у всіх провінціях, повний контроль над державною скарбницею та *impetium maius* для всіх про магистратів у провінціях. Пропозиція була відхилена. Сучасники припускають, що вона була перевіркою з боку Помпея громадської думки як далеко можна зайти у своїх вимогах [19, с.168]. Для Помпея це призначення було необхідним, щоб відновити втрачений через Клодія авторитет. Також, було надано право вибору п'ятнадцяти легатів.

Дане призначення Помпея на забезпечення Риму зерном є прикладом, як сенат реагував на кризові явища, які не могли забезпечити традиційні магистратури. Поступово вдалося подолати продовольчу кризу, яка виникла через закон про безкоштовну роздачу хліба, що спричинив дефіцит зерна і величезні витрати з державної казни. Проте в 57 р. до н.е. почала набирати обертів політична криза і поступово входила у свою найгострішу фазу.

Початок кризи пов'язують із діяльністю в 56 р. до н.е. Гнея Помпея, Марка Ліцинія Красса та Гая Юлія Цезаря, які на той час перебували у складній політичній ситуації. В Цезаря завершувався термін проконсульського командування в Галлії і на його місце претендував Луцій Доміцій Агенобарб, а Порцій Каттон погрожував йому судовим переслідуванням. Між Помпеєм і Крассом назрівав конфлікт через «єгипетське питання» – відновлення на троні єгипетського царя Авлета. Крім того, Помпей звинувачував Красса у тому, що той фінансово підтримував Клодія, який готував черговий замах на Помпея. Протистояння між Помпеєм і

Клодієм могло перейти в громадянську війну кожен із них готував загони озброєних людей [19 с.169].

В результаті подій, що відбувалися Цезар організував зустріч Помпея і Красса, щоб вирішити взаємні претензії і поновити політичний союз. Місцем для зустрічі він обрав м. Луку, яке фактично знаходилося на межі провінцій з Італією і через вигідне розташування дозволяло контролювати політичне життя в Римі не порушуючи заборону про магістрам залишати свої провінції. Там він облаштував свої війська на зимівлю і саме звідти відправляв до Риму значні суми та коштовні подарунки, щоб здобути політичну вагу [19, с.171-172].

Упродовж зими до Луки приїжджали найбільш знатні і впливові люди Риму. У квітні 56 р. до н.е. туди прибув Помпей. В ході зустрічі тріумвіри досягнули спільних взаємовигідних домовленостей. За якими Помпей і Красс мали стати консулами на 55 р. до н.е., отримати вигідні для свого проконсулату пропозиції та забезпечив продовження повноважень Цезаря в Галлії на наступних п'ять років. Плутарх дану угоду охарактеризував як: «змова з метою повалення державного ладу» [19, с.171].

Така характеристика, найімовірніше пов'язана з тим, що до зустрічі вони не висували свої кандидатури на посаду консула. Коли тодішній консул Гн. Корнелій Лентул Марцеллін прилюдно запитував, чи збираються вони брати участь у виборах Помпей відповів ухильно, а Красс – що робить так, як буде краще для держави [19, с.173]. Вони розуміли, що поразка була б неминучою, через відсутність широкої підтримки. Після їх відмови свою кандидатуру подав Доміцій Агенобарб, саме його Цицерон в листопаді 56 р. до н.е. назвав «вибраний консул, якому консулом не стати» – *designatus consul fuerit, fieri consulem non posse* [16, с.173].

У травні 56 р. до н.е. після наради тріумвірів у Луці, в сенаті обговорювалося питання призначення провінцій для консулів 55 р. до н.е., щоб останні вступили у керування ними після закінчення консульства. Виконуючи свої зобов'язання перед тріумвірами Цицерон висловився за

50

продовження терміну намісництва Цезаря. Одночасно, він виступив проти своїх ворогів, консулів 58 р. до н.е. Габінія та Пісона, і запропонував відкликати їх із провінцій. [38]. Цезарю сенат продовжив повноваження.

Однак, коли війська Цезаря під керівництвом легата Публія Красса прибули у Рим, Красс і Помпей висловили свій намір стати консулами. Вибраний колега Агенобарба – Аппій Клавдій Пульхр зняв свою кандидатуру, що стало причиною проведення виборів. Тому в 55 р. до н. е. через відсутність вищих магістратів були призначені інтеррекси, які мали провести вибори консулів. Щоб не допустити Агенобарбові знову висунути свою кандидатуру Помпей вдався до відкритого наступу на супротивників. По дорозі на Марсове поле на Агенобарба напали озброєні люди, які поранили Катона, що підтримував його. Також, вони вбили слугу, який ніс перед ними смолоскип, і поранили багатьох, а інших прогнали і замкнули в домах. Трохи згодом вони знову оточили ораторське приміщення, вбили декількох чоловік, які чинили їм опір [17]. Таким чином, на 55 р. до н.е. шляхом насильства і з значними порушеннями законів Помпей і Красс стали консулами.

Наприкінці березня 55 р. до н.е. консули провели закон (*lex Pompeia Licinia*), яким імперій Цезаря продовжувався терміном, рівний терміну їхнього власного намісництва у відповідних провінціях. Таким чином, Юлій Цезар отримав у своє розпорядження ще п'ять років, адже саме його війська забезпечили обрання консулів, які відзначилися вельми посередньою законотворчістю та непомірним марнославством, увінчаним святкуванням освячення театру Помпея, в ході якого було перебито 500 левів та 17 слонів [39].

З Помпеєм наприкінці квітня 55 р. до н.е. він домовився, що його колишній легат Габіній займеться поверненням на трон Єгипту Птолемея Авлета. Через підставне обличчя Цезар втілював одне з найдавніших бажань – встановлення римського протекторату над Єгиптом - і зміг обійтися без своїх товаришів. Єгипетська операція могла б зачепити інтереси одного лише Красса, але за домовленістю з Помпеєм, Цезар націлив його на Сирію і

51

завоювання Парфії. Про це у своїй праці Плутарх зазначає наступне: «Цезар у своїх листах до Помпея заохочував плани парфянської експедиції» [17].

Анархія, яка наростала в політичному житті Риму в 56-52 рр. до н.е. і посилювала політичну кризу в певній мірі була спровокована діями Помпея. Оскільки, через постійну опозицію сенаторських родів на початку 56 р. до н. е. Помпей мав найменший політичний вплив за час всієї своєї політичної діяльності. Тому він вдавався до порушень встановленої практики виборів та законів тривалий час. Цицерон зазначав, що Помпей мав список магістратів на кілька наступних років [19, с.175]. Свідченням цього є просування з боку тріумвірів вигідних їм преторів.

Активним противником проти тріумвірів виступав Катон, він намагався протидіяти висувуючи своїх кандидатів у претору. Для його нейтралізації консули вдавалися до радикальних порушень законів і процедур. Насамперед, вони провели засідання сенату без відома багатьох сенаторів і на ньому постановили, щоб «нові претори приступили до виконання своїх обов'язків одразу після обрання, не очікуючи визначеного законом терміну, під час якого зазвичай проходили судові справи проти винних у підкупах народу» [19, с.176]. Плутарх вважав, що Помпей і Красс так створили можливість підкуповувати виборці безкарно. Після чого, щоб не допустити Катона на посаду претора Помпей і Красс розгорнули масштабну компанію з підкупу виборців, забезпечили обрання на посади преторів та магістратів своїх людей. Щоб усунути Катона Помпей, також вдавався до закриття коміцій через «несприятливі знамення».

Коли тріумвіри виконали зобов'язання перед Цезарем і відстояли власні інтереси, вони послабили контроль над політичною ситуацією під час виборів магістрів у 54 р. до н.е. консулами стали Доміцій Агенобарб та Аппій Клавдій Пульхар. Під час виборів магістрів в цьому році були наймасштабніші підкупи виборців. Для прикладу в першій центурії обіцяли роздати до десяти мільйонів сестерцій. Аппіан вказує, що вартість посади консула могла сягати

восьми талантів, а більшість магістратів обиралися або шляхом хабарів, або з застосуванням насилля [19, с.177].

До підкупу вдавалися Помпей, Цезар і Агенобарб, кожен з них підтримував свого кандидата в консули. Через звинувачення у підкупах виборців до липня 53 р. до н.е. консулів не обрали, тому їх знову призначили інтеррекси. Через ситуацію, яка склалася у Римі ще з 54 р. до н.е. виникало питання про призначення диктатора. На початку 53 р. до н.е. народний трибун Луцилій Гіпп представив законопроект за яким пропонував передачу Помпею дикторських повноважень. Однак, Помпей використав свій авторитет, щоб у 53 р. до н.е. відбулися вибори консулів, ними стали Валлерій Мессала Руф і Гней Домініцій Кальвін. Вони першочергово намагалися вирішити питання виборів магістратів у 52 р. до н.е., але безрезультатно. Оскільки, крім підкупів ці вибори супроводжувались довготривалим насильством. Тому що, кандидати Тіт Анній Мілон і Клодій Пульхар були ворогами і не могли змиритися з тим, що займатимуть високі державні посади спільно [55, с. 60]. В підсумку протистояння між ними у січні 52 р. до н. е. Мілон перестрів Клодія на Аппієвій дорозі і останній загинув. Це викликало хвилю мародерства, вбивства та підпали по всьому Риму прибічниками Клодія. Рим був охоплений анархією.

Отож, внутрішньополітична ситуація в Римі значною мірою залежала від діяльності тріумвірів, які першочергово намагалися досягти власних цілей і привести до влади своїх ставлеників та вступали в боротьбу з сенатом і опозицією. Така діяльність зумовила загострення кризи в римській політичній системі в період 56-52 рр. до н.е. Криза проявлялася у вигляді систематичних порушень у ході виборів магістратів, масштабної корупції, відкритого насильства під час коміцій і судових засідань, теж маніпуляцій у сенаті і під час виборів з боку окремих впливових людей.

Анархія, яка наростала в політичному житті Риму в 56-52 рр. до н.е. і посилювала політичну кризу в певній мірі була спровокована діями Помпея.

Адже, він вдавався до порушень встановленої практики виборів та законів тривалий час і просував вигідних для тріумвірів преторів.

Крім того, цей період характеризувався занепадом політичної культури в Римській республіці через підкупи, кровопролиття, знецінення громадських прав, через застосування війська під час засідань і продаж голосів задля заробітку окремими громадянами, зміну ролі магістратур, які перетворилися на політичне знаряддя в руках окремих політиків. В підсумку сенат і консули не змогли подолати анархію традиційними методами в політичній системі, тому це стало приводом для безпрецедентного випадку в історії Риму одноосібного консульства.

РОЗДІЛ III. ЮЛІЙ ЦЕЗАР В РИМСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ В УМОВАХ КРИЗИ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

3.1. Діяльність Юлія Цезаря на посаді проконсула.

У 59 р. до н.е. Цезар, як проконсул, зосередив у своїх руках вищу військову та адміністративну владу на чотири з половиною роки над двома провінціями Ілліриком та Цизальпійською Галлією і чотирма легіонами. Пізніше він отримує й Трансальпійську Галлію з одним легіоном. Це було безпрецедентне рішення, тому що на такий тривалий час вкрай рідко надавалися подібного роду повноваження [14, с. 55-56].

Галльське проконсульство за задумами Цезаря було необхідне йому для підготовки потенційної опори в сенаті і народних зборах у майбутньому. Він добре розумів, що збільшуючи кількість людей у завоюванні Галлії він зміцнює свої позиції. Адже, збагачуючись в ході війни солдати і офіцери ставали зобов'язаними своєму полководцю. Ще з періоду Спичиона Африканського багаточисельний причет друзів *cohors amicorum* супроводжували полководця. Полібій в описі римського табору згадує про палатки для тих хто супроводжував консула «через дружбу» до нього. Їх називали «преторська когорта», або *contubernales* [16, с. 68]. Під час галльської війни місце *contubernales* займали сини відомих римських діячів: Г. Скрибонія Куріона, оратора Кв. Гортензія Гортала, М. Антонія Критського і навіть П. Корнелія Долабелли. Майже всі відомі молоді аристократи, які пройшли Галльську війну з Цезарем стали його вірними прибічниками. Особливо Кв. Гортензі – молодший, Куріон, Антоній, Долабелла.

Одразу після прибуття в Галлію Цезар назначив на відповідальні посади синів Красса – Публія в 58 р. до н.е. призначив керівником кінноти, а в 57 р. до н.е. легатом, Марка в 54 р. до н.е. квестором. Також, Цезар надавав посади представникам муніципальної знаті та вершництва. Наприклад, Г. Вібій Панса і А. Гірцій походили з знатних муніципальних сімей і ввійшли в

55

«близьке коло» Цезаря. Однак, в жодних джерел немає свідчень, яку посаду займав Гірцій, найімовірніше як і всі друзі Цезаря, він був військовим трибуном. Римські вершники М. Курцій і Г. Требацій отримали посади в 54 р. до н.е. на основі рекомендаційного листа і прохання від Цицерона [16, с. 70].

Окреме місце займали «друзі друзів», яких висували Помпей і Цицерон. Серед них виділявся Т. Лаб'єн, який став легатом в римській армії завдяки Помпею. І Кв. Цицерон, який теж отримав поважну посаду після примирення його брата Марка з Цезарем. Хоч їх посади і були впливовими, однак для проконсула вони були важливими лише як командири легіонів. Таким чином, легати, квестори, військові трибуни та інші люди, що були в оточенні Цезаря у Галлії були пов'язані з ним родинними і дружніми зв'язками. Такий прецедент створив сам Цезар. Склад військового штабу проконсула Цезаря засвідчує, що він робив головну опору на молодих аристократів Риму та Італії, які мали захищати його інтереси в сенаті. І найімовірніше є доказом того, що він не планував скинути владу сенату, хоч і використовував солдатів для тиску на сенат під час виборів.

Для прикладу під час виборів у 55 р. до н. е. будучи проконсулом Галлії та командуючим кількох легіонів, Цезар використавши своє становищем відправив частину солдатів взяти участь у коміціях. Вони зайняли форум та не допустили участі Агенобарба у виборах. Між солдатами Цезаря та прихильниками Агенобарба розв'язався справжній бій на вулицях міста. У результаті консулами стали Помпей та Красс [8, с. 119].

Великі масштаби завоювань і тривалий період перебування у Галлії зумовили поступове збільшення кількості легіонів. До чотирьох легіонів, які виділив сенат перед початком галльських завоювань Цезар додав ще два легіони і ще два на наступну зиму. На завершальному етапі завоювань кількість легіонів зросла до одинадцяти [16, с. 67]. Крім того, були допоміжні війська, загальна чисельність яких перевершувала чисельність легіонів [25, с. 89].

Тому Цезар у період проконсульства приділяв велику увагу організації армії рядового складу (*legionarii, auxilarii*) і офіцерського корпусу (*legati, praefecti, centuriones*). Згідно *lex Vatinia de provincia Caesaris* Цезар отримав право сам призначати легатів, у тому числі й преторського рангу без узгодження із сенатом. Окремі історики вважають, що саме Цезар впровадив цю військову посаду як постійну. Наприклад, Нік Філдс стверджує, що Цезар запровадив посаду легата пропретора (*legatus pro praetore*) – «підлеглого офіцера, який діяв замість претора», головнокомандуючого військом на випадок відсутності проконсула. За правління Октавіана Августа посада *legatus Augusti pro praetore* стала офіційною [46, с. 32].

Функції легатів були військовими (командування легіонами) та адміністративними (управління провінціями чи зайнятими регіонами), в залежності від звання та рангу (*legatus, legatus legionis, legatus Augusti pro praetore, legatus proconsulis*) [19, с. 183]. Історик Міхал Норберт Фашча підкреслює, що саме за Цезаря легати стали напів професійними офіцерами, що пов'язали своє життя лише зі службою у війську [54, с. 57]. Відповідно посаду легата Цезар підняв її на якісно новий рівень. Також, проконсул особисто призначав трибунів, хоча деякі з них могли перебувати вже у тих легіонах, з якими він вирушив на завоювання Галлії. Вони могли стояти на чолі великих армійських підрозділів і відігравали важливу штабну та адміністративну роботу [54, с. 235].

Теж, Цезар запровадив проведення (*consilium*) військових нарад з *primi ordines*, які були центуріонами першої когорти (*centurio primus ordinis, primorum ordinum centurionibus*) – разом з легатом, префектом табору і трибунами [54, с.223]. Це були десять центуріонів, які командували п'ятьма центуріями подвійного складу першої когорти. В особливих випадках як наприклад, перед битвою під Весонтіо у 58 р., на *consilium* скликалися центуріони усіх рангів. Оскільки, вони були опорою полководця серед військової маси.

В системі вербунку Юлій Цезар діяв згідно закону за яким він, як проконсул, міг використовувати певні засоби для рекрутування та фінансування армії у далекій провінції. Процедура набору ставала децентралізованою, тому прискорювала зникнення *dilectus ex classibus*, під час якого новобранець, був римським громадянином, сам забезпечував себе необхідним екіпіруванням [47, с. 159]. Осторонь лишалась навіть Італія, де було найбільше джерело новобранців. Фактично в період консульства Цезаря збільшувалася кількість охочих служити на добровільній основі (*delectus voluntarioium*), тому формувалася приватна «клієнтську армія полководця».

Відомо, що лише перші чотири легіони (VII, VIII, IX і X), які очолив Цезар, будучи проконсулом, на початку галльських завоювань фінансувалися за кошти держави. Ті, які сформувалися пізніше в основному з романізованих кельтів Цизальпійської та Нарбонської Галлій споряджались і утримувалися за рахунок самого полководця [13, с. 226]. Добровольці (*volones*) були більш залежними від свого воєначальника, аніж легіонери рекрутовані традиційним способом. Вони керувалися здебільшого бажанням збагатитися за рахунок військової здобичі. Покладалися на талан і доблесть свого полководця, його щедрість і поблажливість по відношенню до захопленої здобичі після здобутої перемоги [42, с. 190]. Оскільки, Цезар нерідко вдавався до практика *dilectio* і давав дозвіл командуючого військом на розграбування підкореного племені, міста чи невеликого поселення [29, с. 224].

Значну увагу він приділяв матеріальному забезпеченню солдатів. Перед закінченням кампанії в Галлії, приблизно в 51 р. до н. е., кожен легіонер отримував 120 денаріїв на рік. Виплата центуріонам була у два рази вищою. В епізоді «Галльської війни» Авла Гірція зазначає про обіцянку Цезаря виплатити своїм легіонерам по 200 сестерціїв, а центуріонам – по 1000, «... які будуть подаровані їм зі здобичі» [30, с. 80]. Крім платні були винагороди, серед яких земельні наділи.

Нововведенням для тогочасного війська стала ініціатива воєначальників набирати легіони не з римлян, тобто переґрнів. Одним із найвідоміших

прикладів такого формування є legio Alaudae у Трансальпійській Галлії в 51 р. [29, с. 225]. Ці легіони отримали спільну назву – «vernaculae», тобто «місцеві», «тубільні». Пізніше воїнам легіону legio Alaudae було надано римське громадянство. Такий приклад надалі використовували інші воєначальники, але невідомо, чи вони надавали римське громадянство воякам своїх формувань.

Також, Цезар створив тактичну інновацію для виконання складних задач, які були не під силу для простих легіонерів. Це була ефективна бойова одиницю *antesignani*, імовірно навіть елітна, яка здебільшого вдало виконувала покладені на неї завдання. Про неї згадується в працях Цезаря «Громадянська війна» («*Commentarii de Bello Civili*» або «*Bellum Civile*») та «Записки про Галльську війну» («*Commentarii de Bello Gallico*») [29, с. 225]. Вони оснащувалися легшим екіпіруванням та зброєю, інколи доповнювалися кіннотою. Їх чисельність коливалася кількості від 400 до 500 чоловік. Едріен Голдсуорсі стверджує, що *antesignani* комплектувалися, переважно, з числа кращих центуріонів [48, с.18]. Деяких виокремлених зі складу легіону *antesignani* полководець використовував для виконання спеціальних завдань – диверсій, саботажів, засідок, зайняття важливих стратегічних позицій та пунктів ворога.

Через нестачу кавалеристів-римлян Цезар був змушений спішити своїх галльських кіннотників, щоб посадити на коней легіонерів з legio X. Про це свідчать слова одного з солдатів: «Цезар зробив більше, ніж обіцяв; мали бути преторіанцями, а тепер стали еквітами» [29, с. 226]. В цьому жарті він мав на увазі не просто себе в ролі кавалериста, а висловився про зарахування себе і своїх *commilitiones* до стану вершників (*equites Romani*). Після підкорення Галлії, в джерелах згадується нестача кінноти, і приналежність до неї не громадян.

Цезар один з перших почав широко використовувати допоміжну кінноту з числа союзників – галлів, германців, іспанців та ну мідійців. Вони були свого роду альтернативою громадянській кавалерії. Особливе

59

полководець виділяв галльську кінноті, рекрутовану з племінних еліт [27, с. 236]. У 57-56 рр., у ній служив майбутній залятий ворог Цезаря – Верцингеторикс [49, с. 381]. У галльську кавалерію Цезаря переважно входили представники з таких народів як едуї, белги, аквітани, а також з напівроманізованих племен Цизальпійської та Нарбонської Галлій. Піші допоміжні загони, сформовані у когорти, теж постачали союзні та підкорені галли, в першу чергу едуї [30, с. 89]. Деякі записи Цезаря у «Записках про Галльську війну» вказують, що кавалеристи-варвари входили у склад *equites legionarii* [10, с. 33].

Часті військові дії вимагали вдосконалення тактики бою. Тому Цезар не лише здійснив перехід до когорти як основного тактичного формування. Але й використовував різноманітні способи побудови війська перед битвами – в залежності від кількості противника, власних сил та рельєфу місцевості [44, с. 292]. Він вибудував *acies triplex* – в першій лінії знаходилося по чотири когорти його п'яти легіонів, а в наступних двох – по три. Причому, остання, третя, була резервною і складалася із *auxilia* [63, с. 224]. Таке розміщення когорт у системі 4-3-3 залишилося стандартним для *acies triplex* і було винаходом Цезаря [48, с. 21-30].

Полководець вдавався до застосування різноманітних стратегій і тактик, які свідчать, що він був блискучим полководцем і майстром ведення війни. В ході галльських завоювань Юлій Цезар велику увагу приділяв польовій інженерії – будуванню доріг, мостів і польових укріплень. Всі будівельні роботи виконували легіонери. Саме тому армія Цезаря досконало виточила майстерність будівництва фортифікаційних споруд – тимчасових і на тривалий [46, с. 45]. Особливе враження на германські племена справив є рейнський міст Цезаря. Імовірно головним мостобудівником полководця був *praefectus fabrum* Мамурра [12, с. 66].

За роки проконсульства Юлій Цезар організував віддане йому військо. І міг без вагань покласти на своїх солдатів особливо, коли влада в Римі вимагала розпустити його військо. Навіть середні та старші офіцери Цезаря,

60

були готові йти за своїм воєначальником, хоч на столицю. Попри те, що його було оголошеним «ворогом Вітчизни». Для цього він застосовував цілий набір психологічних прийомів наприклад, звертаючись до війська не «солдати», а «соратники (commilitones)» або «громадяни (quirites)». І виховував корпоративний дух у легіонах (esprit de corps), формуючи у солдатів відданість армії та своїм побратимам, професійну воїнську честь [33, с. 46]. Про те як вміло Цезар керував своїм військом говорить той факт, що протягом десяти років галльських воєн, у ньому не сталося ніяких заколотів [24, с. 85].

Для зміцнення провінційних ланок управління Гай Юлій Цезар провів низку заходів. Він посилив контроль за діяльністю провінційних намісників, щоб обмежити з їх боку корупцію і зловживання владою. У деякі провінції, крім офіційних намісників скеровувалися його довірені особи у чині легатів і прокураторів. Здебільшого для нагляду за фінансовими справами і зборами податків.

Оскільки, відкупна система податків викликала невдоволення провінціалів збір прямих податків було доручено місцевій владі. Тоді як збирання непрямих податків – римськими відкупниками [4, с. 187]. Ще одним важливим кроком у політиці Юлія Цезаря було наділення жителів провінцій правами латинського та римського громадянства. Це сприяло завоюванню Галлії. Не лише окремі царі, а й цілі громади та племена галлів отримали права римського громадянства [11, с. 304]. Хоч і викликало незадоволення римському суспільстві.

На початку своєї політичної кар'єри Цезар прагнув домогтися примирення між аристократами та демократами. Загибель 53 р. до н.е. Марка Красса в Парфії разом із усією своєю армією позбавила Цезаря сам надійного та сильного союзника. Тріумвірат розпався, і баланс сил змістився у бік оптиматів. У союз з ними вступив Помпей. Стурбований посиленням позицій Цезаря, він, таким чином зробив вибір на користь свого сулланського

минулого, старих союзників з числа постсуланської еліти та власних диктаторських амбіцій.

Відповідно до вчення Аристотеля, як консул, він намагався встановити помірно-демократичний лад на зразок Перікла. Ферреро вважає, що Цезар всіляко прагнув уникнути громадянської війни, але припускався помилки за помилкою [36]. Після перемоги у цій війні становище Цезаря виявилось, хоч як дивно, аж ніяк не міцним. Відновити державу він теж не зумів, про що свідчить вся його організаторська діяльність, а розрахунки, що з'явилися незадовго до загибелі на війну проти парфян як на підприємство, здатне докорінно змінити загальну політичну ситуацію, були, звичайно, абсолютно фантастичними.

Отож, своєю діяльністю в період проконсульства Цезар насамперед формував оточення з впливових молодих аристократів і воїнів, щоб мати широку підтримку в Римі після повернення з галльських завоювань. Через довготривалі війни, він провів низку заходів для покращення боєздатності в армії, озброєння, вдосконалення мистецтва ведення бою і її морального стану. Насамперед, варто підкреслити запровадження ним постійної практики проводити військові наради з центуріонами першої когорти, (*consilium*) з *primi ordines*, децентралізацію процедури вербунку, формування корпоративного духу (*esprit de corps*) у війську, запровадження чотирьохлінійного шикуння на полі бою – *acies quadruplex*.

Також, полководець використовував різноманітні новітні стратегії і тактики, і вдосконалював польову інженерію – будівництва доріг, мостів, особливо варто виокремити міст через Рейн і польових укріплень. Фактично, в I ст. формується «нова армія», для якої полководець був набагато ближим і зрозумілішим, ніж деякі римські політики з їхньою ідеологією та принципами. На зміну традиційних принципів встановлювались нові - вояцька честь, «велич римського народу» і «держава та імператор».

На завойованих територіях Цезар діяв у напрямку зміцнення провінційних ланок управління, тому посилив контроль за діяльністю

провінційних намісників. Для нагляду за фінансовими справами і зборами податків в окремі провінції додатково скеровував легатів і прокураторів та врегулював систему прямих і непрямих податків. В результаті чого становище в провінції покращилося, зменшилось свавілля з боку римських начальників і зменшилась кількість приводів ля повстань. Крім того, Юлій Цезар наділив жителів провінцій правами латинського та римського громадянства, що в подальшому сприяло романізації Галлії. Хоч викликало неабияке невдоволення серед римлян.

3.2. Внутрішньополітична боротьба наприкінці 50-х рр.

Після консульства Красса і Помпея в Римі все більше посилювалася політична анархію, яка з одного боку була результатом прогресуючої деморалізації міського натовпу. З іншого – штучно підтримувалася Цезарем і Помпеєм через їх посередників, оскільки вимагала сильної руки диктатора. Політична демагогія наприкінці 50-х рр. була значно вище норми. Найвищої точки безладдя була досягнута на виборах на початку 52 р. до н.е. Як згадує Плутарх: « Кандидати в магістри розставляли на вулиці столи і без будь-якого сорому підкуповували натовп. Придатність того чи іншого кандидата вирішувалася не поданням голосів, а грубою фізичною силою – стрілами, мечами і пращами. Забризкуючи трибуни кров'ю, громадяни покидали республіку напризволяще, і вона неслась бурхливими хвилями, подібно до корабля без керманіча [5, с. 326-327].

Через сутички на Аппієвій дорозі і вбивство Публія Клодія республіканці погодилися на встановлення військової диктатури. Навіть суворий республіканець Катон Молодший і Бібул поступилися своїм принципам і визнали необхідність диктатури. Помпей незважаючи на те, що був у великій мірі відповідальний за кризу, був чи не єдиним хто володів засобами і ресурсами, необхідними для її подолання. Наприкінці 52 р. до н.е. Катон запропонував призначити на два місяці консулом без товариша (sine collega) Помпея і надати йому розширену владу.

Помпей в цей період тісно зблизився з оптиматами і сенатом, фактично з тріумвіра і союзника Цезаря перетворився на захисника республіки. Як зазначає Цицерон « В основі цього союзу між сенатською партією і Помпеєм лежав політичний компроміс, менше всього – принципова солідарність; це була коаліція двох політичних сил проти третьої, проти Цезаря. Оптиматам потрібно було звільнитися від Цезаря, а цього вони не могли досягнути інакше, ніж з допомогою Помпея. Помпей з своєї сторони теж хотів віддалитися від Цезаря, як небезпечного суперника не для того, щоб

64

звільнити від нього республіку, а для того, щоб самому стати на місце Цезаря, стати для оптиматів другим Цезарем [2, с. 61]. Такої думки дотримувався також Плутарх.

В цей період Цезар як аристократ був символом цезарської монархії і цезарського деспотизму. Він, через цезаріанців поширював щедрі обіцянки і висловлював готовність прийняти демократичну програму максимум. Тоді як у свідомості римлян Помпей символізував аристократичну республіку і республіканську свободу. Плутарх зазначає, що «Помпей робив вигляд, начебто він відмовляється від диктатури, насправді ж застосував всі засоби, щоб добитися проголошення себе диктатором» [5, с.327]. Гней Помпей перебував на посаді проконсула в Італії і володів надзвичайними повноваженнями постачання міста продовольством, сенат фактично вручив Помпею диктаторські повноваження. Але Помпей Великий не став диктатором, як пропонувалось раніше, натомість став єдиним консулом, що було безпрецедентним випадком в політичній історії Риму.

З допомогою військової сили він відновив порядок в Римській республіці і провів низку суворих законів. Як зазначає Веллей Патеркула: «Всю силу свого консулату Помпей скерував на боротьбу із зловживанням на виборах (eius consulatus omnem vim in coercitionem ambitu exercuit)» [19, с.182]. Консул одразу видав закон *lex de ambitu*, відповідно до якого ввів значно важчі покарання за порушення під час виборів. Через порушення можна було притягнути до відповідальності будь-кого з магістратів від 70 р. до н.е. Крім того, щоб подолати насильство був виданий закон *lex de vi*. Згідно закону мали бути покарані всі, хто пов'язаний з вбивством Клодія і спаленням сенаторської курії.

Для цього створювався окремий суд і всі справи, які стосувалися насильства розглядалися позачергово. Головою в даному суді був сам Помпей, він також забезпечував охорону судочинства з допомогою охоронців. Для забезпечення ефективності даного суду склав список можливих суддів, обмежив кількість адвокатів для сторін, тривалість промов позивача та

65

підсудного. І змінив порядок ведення судочинства за яким першими виступали свідки, а не адвокати [19, с. 183]. Також, Помпей Великий посилив каральні заходи за прискорення судочинства і найбільші порушення. В результаті проведення реформ велика кількість людей причетних до подій, що зумовили анархію у 52 р. до н.е. були покарані.

Окрім, законів спрямованих на врегулювання політичного життя в Римі, *lex Pompeii de provinciis* прийняв закони для реорганізації системи управління провінціями. Він встановив на 5 років проміжок між магістратурою в Римі та про магістратурою в провінції. Цей закон унеможлилював зловживання на виборах, роблячи їх нераціональними. Адже, якщо попередньо кандидати на високі посади витрачали чималі кошти на здобуття прихильності у плебсу, нерідко позичаючи їх з розрахунком компенсувати витрати і повернути борги визискуванням провінцій. Після встановлення такого великого терміну перед промагістратурою кандидати втратили можливість швидко збагатитися, тому зменшували кількість витрат для зловживання на виборах [19, с.184].

Для провінцій даний закон теж приніс позитивні зміни, адже зменшувався тиск на населення і випадки зловживання владою з сторони промагістрів. В той же час у результаті змін у системі управління провінціями Римська Республіка накопичувала певний резерв з досвідчених управлінців для підтримання порядку на підлеглий Риму території. Крім того, сенат був позбавлений можливості призначати провінції жеребкуванням ще до обрання консулів. Закон про провінції і про право магістратів, який заборонив заочно домагатися консульства фактично несли найбільшу загрозу для Цезаря.

Також, Помпей домігся продовження своїх повноважень в Іспанії на 5 років, не забезпечивши подібного для Цезаря. В листі Цицерона висвітлюється, що Помпей хотів вирушити в Іспанію для повноцінного проконсульства. Проте Цицерон за посередництвом Варрона і Феофана з Мітілени тиснув на Помпея Великого, щоб той залишився в Італії [21, с. 21]. Як зазначає у своїх дослідження П. Марін розрив між Помпеєм і Цезарем

остаточно відбувся в 52 р. до н.е. саме в ході дебатів навколо продовження проконсульських повноважень Цезаря [17,194].

Після призначення Помпея на посаду *consule sine college* прибічники Цезаря вимагали, щоб його призначили другим консулом. Це було можливо відповідно до «закону десяти народних трибунів» за яким Цезар мав стати колегою Помпея коли прийде відповідний час. Аппіан зазначав, що Цезар самостійно просив трибунів провести відповідний закон і «за консульства Помпея і без жодного заперечення з його боку це було затверджено». Цицерон вказує, Помпей сам боровся, щоб цей закон прийняли [20, с. 194]. Імовірно, відносини між ними в цей період не зважаючи на смерть Юлії і Красса залишались союзницькими.

Через відмову Цезаря від посади Помпей Великий обрав за колегу консулом свого тестя Меттела Сципіона. Для нього продовжив як і собі термін командування у провінції на 5 років та виділив тисячу талантів з скарбниці на забезпечення війська. Але Сципіон залишився в Італії і опосередковано керував провінціями через своїх легатів.

Юлій Цезар хоч і відмовився від посади через повстання Верцингеторікса, але надіслав листа в якому просив надати йому право на заочне висування пізніше [19, с.194]. Таке прохання спричинило труднощі для Помпея, бо він перед цим провів закон *lex Pompeia de iure magistratum*, що забороняв претендувати на посади заочно. Однак, він прощтовхнув закон за яким для Цезаря було зроблено виняток із попереднього закону. Це викликало жорстоку опозицію з сторони Катона і Цицерона.

Плутарх так описує події: «Проти цього заперечив Катон і запропонував, щоб Цезар став приватною особою і склав зброю, тоді шукав би з боку громадян нагороду. Помпей поступився цим переконанням, що було надзвичайно підозріло стосовно Цезаря»[21, с. 21]. Натомість в одній із «Філіппік» Цицерон згадує: «Трапилося два випадки, коли я намовляв Помпея проти Цезаря... не дозволити статись, щоб йому дали право заочних виборів. Якби я переконав його... в цих нещастях не опинилися б». Записи

67

Цицерона підтверджує Лівій: «Був проведений закон, що надавав Цезарю право заочно висуватися на консульських виборах» [21, с. 21].

Цезарю домогтись для себе *rationem absentis* було вкрай важливо. Адже, при поверненні до Риму для участі у виборах *ex officio* його могли притягнути до відповідальності, через насильства в період консульства, що були влаштовані під час голосувань за вигідні тріумвірам закони. Поки Цезар залишався носієм імперія – консулом або проконсулом – він мав імунітет від судових переслідувань [6, с. 189]. Одразу після першого консульства він вирушив у провінцію і через народних трибунів домігся, щоб його судили вже після завершення проконсульства. Отримавши *rationem absentis*, він створив для себе гарантію, що на момент завершення терміну його проконсульства в Галлії у березні 49 р. до н.е., він зможе стати консулом і знову буде непідсудний [51, с. 644-648].

Але через закон *de provinciis*, який ухвав Помпей ситуація склалася цілком зворотна і становила найбільшу небезпеку для Цезаря [14, с. 117]. Формально повноваження Цезаря завершувались 1 березня 49 р. до н.е., але на посаду консула він міг вступити лише 1 січня 48 р. Таким чином, впродовж десяти місяців Цезар перебував у статусі приватної особи, тому його можна було притягнути до суду. За старим законом наступником Цезарю в Галлії можна було призначити лише когось із посадових осіб 49 р. до н.е., тобто цей наступник змінював його 1 січня 48 р. Таким чином, Цезар до прибуття зміни зберігав проконсульську владу 10 місяців і залишався посадовцем. Але, за новим законом Помпея у 52 р. до н.е. наступником Цезаря призначали того, хто вже відбув посаду за 5 років раніше. Таких осіб було чимало, відповідно, Цезаря можна змінити 1 березня 49 р. до н.е. Всі зусилля були марні, через обов'язковий п'ятирічний проміжок між магістратурою і промагістратурою [66, с. 84-85].

У 51 р. до н.е. консул Марк Клавдій Марцелл намагався внести у сенат пропозицію відкликати з Галлії достроково і не дозволити йому бути відсутнім при виборах в консули [28, с. 461-462]. Тоді Помпей здійснив

протицію пропозиції Марцелла і питання про відкликання Цезаря з Галлії було відкладено до жовтня 51 р. до н.е. Проте, 30 вересня 51 р. до н.е. консул Марк Марцелл виголосив промову у сенаті після якої було прийнято сенатусконсулт, що постановив, що це питання має остаточно бути вирішеним наступними консулами на засіданні сенату 20 лютого 50 р. до н.е. [21, с.22].

Марк Целій Руф з цього приводу передав Цицерону: «нарешті Гней Помпей висловив своє ставлення: щоб вирішували питання про відкликання його Цезаря після березневих календ», тобто – 1 березня [41, с. 186]. Очевидно, Помпей знову домігся від супротивників Цезаря дотримуватися вимог legis Pompeia Licinia, відповідно до якого було заборонено обговорювати питання стосовно припинення проконсульства Цезаря до 1 березня 50 р. до н.е. [64, с. 96].

Цезар з свого боку намагався заручитися сильною підтримкою в керуючих республікою і серед римського плебсу, щоб запобігти достроковому припиненню повноважень. Плебеям, він обіцяв влаштувати незабутні ігри на честь Юлії і розпочав масштабні будівництва в Римі. Тоді як сенаторів, їх родичів, наближених до них вільновідпущеників та рабів щедро обдаровував. Також, давав значні позики під низькі відсотки. Через своїх людей по-різному підтримував тих, хто потрапив у скруту через борги або суди.

Водночас, в нього не було лояльних йому магістратів. Тому що, через жорсткі закони Помпея підкуп коміцій для проведення на посади потрібних людей був неможливий. Враховуючи на це, Юлій Цезар вирішив натомість підкупити чинних магістратів – консула Луцій Емілій Лепіда Павло і народного трибуна Гая Куріона. Вони обидва до цього відносилися до противників Цезаря. Він скористався нагодою, що у першого не вистачило коштів на реставрацією відомої базиліки Емілія і подарував йому тисячу п'ятсот талантів. Так він здобув його нейтралітет. Прихильність Куріона вдалось здобути погасивши його величезні борги. Але їх відносини були

69

таємними. Лише у лютому 50 р. до н. е. у сенаті виникали підозри, що Куріон може працювати на Цезаря, на початку квітня Цицерон упевнено заявляв, що трибун за жодних умов не збирався ставити на обговорення питання Цезаревих провінцій [21, с. 21].

У сенаті точилися нескінченні суперечки між прихильниками та противниками Цезаря. Після того як сенат визначив точний термін припинення повноважень Цезаря – 13 листопада 50 р. до н.е. Гай Куріон відкрито виступив у ролі представника Цезаря. Він зайнявся винятково питанням, які стосувалися Цезаря, при цьому різко розкритикував діяльність Помпея, найбільше за час другого консульства. провінцій [18, с. 23]. Надалі, в червні Куріон наклав вето на постанову сенату про складання Юлієм Цезарем повноважень у листопаді.

Натомість він запропонував, щоб Помпей і Цезар разом розпустили свої війська [18]. Юлій Цезар тоді перебував у Равенні, звідки надіслав лист у якому гаряче підтримував роззброєння. Лист було оголошено Куріоном у засіданні сенату 1 січня 49 р. [21, с.21]. Спочатку більшість сенаторів були налаштовані примирливо. Помпей, перебуваючи на лікуванні в Неаполі, відправив лист в сенат, у якому описав, що він сам не прагнув ні третього консульства, ні намісництва і командування військами...Помпей запевнив, що готовий достроково скласти із себе повноваження одночасно із Цезарем. Він теж повторив це, коли невдовзі особисто виступив перед сенатом і заявив, що Цезар після довготривалих війн в Галлії мав би тепер перейти до цивільного життя [18, с.23].

Після того, як Гней Помпей погодився на взаємний розпуск військ. Куріон заявив, спочатку повноваження мав скласти Помпей і тільки потім – Цезар [18, с.23]. Імовірно так він планував забезпечити тактичну ініціативу для Цезаря. Після цього лідери сенатської партії утвердилися в неминучості війни. Наприклад, Катон заговорив про те, що Цезар погрожує державі силою [19, с.201]. Вже у серпні ж 50 р. до н.е. Марк Целій Руф писав Цицерону, що

ворожнеча Помпея і Цезаря досягла такого рівня, що може бути вирішена тільки силою і «в обох є відповідний настрій і засоби». [16, с.201].

З свого боку сенат чинив спроби послабити Цезаря. Тому постановив Цезарю повернути два легіони нібито для тієї ж таки війни проти Парфії. Командир легіонів після повернення почав переконувати Помпея у слабкості становища Цезаря: ніби солдати втомилися від тривалої війни і готові перейти на бік Помпея, шойно опиняться в Італії. Ймовірно тому Помпей повірив у легку перемогу і практично не готувався до прийдешньої війни. Підтвердженням цьому є також, знаменита фраза Помпея: « що варто йому лише тупнути ногою, як одразу ж з'являться і піхота, і кіннота [21, с.23].

У розмові з Цицероном 26-го грудня Помпей висловлювався, що не бачив можливостей для примирення, але навіть не вважав, що воно потрібне. Він говорив: «Якщо б Цезар став консулом і без військ, то це означало б загибель держави [21, с.22].

Також, він припускав, що Цезар швидше збереже за собою війська та провінції, ніж обере консульство. Консулат став би для Цезаря лише відстрочкою, а не спасінням. Але ставши консулом, Цезар буде боротися за скасування або переписування реформ Помпея у 52 р. до н.е.

Крім того, Помпей розумів, що Цезар буде покладатися на наявні в нього сили, а не можливість у майбутньому перемогти у політичній боротьбі. Тому теж готувався до війни з впевненістю у власних силах і в силах держави [18, с.22]. Варто зазначити, що стратегія Помпея не достатньо добре розкрита у джерелах, тому що він намагався не розголошувати її, передчуваючи, що задум відступити з Італії буде незрозумілим і неприйнятним для його соратників [62, с. 78].

Наприкінці 50 р. до н.е.. Цезар пропонував сенату поступку – якщо до цього в його підпорядкуванні було три провінції (Цизальпійська та Трансальпійська Галлії й Іллірік) з десятьма легіонами, то тепер він погоджувався залишити за собою один Іллірік із двома легіонами, аби тільки зберегти імперій [21, с. 24]. Дану пропозицію він зробив на початку грудня

71

після того, як Куріон останні раз намагався прощтовхнути в сенаті взаємне роззброєння Помпея і Цезаря. Він звернувся до senatorів, щоб в один бік відійшли ті, хто вважає за потрібне роззброїти тільки Цезаря, а в інший бік ті, що вважали за необхідне вимагати складання повноважень обома полководцями. Внаслідок цього виявилось, що другого варіанту дотримувалися 370 senatorів, а першого – трохи більше 20 [21, с. 24]. Таким чином, значна частина римського політикуму була готова іти на поступки задля уникнення громадянської війни. Але голосування не відбулося, тому що противники Цезаря затягнули обговорення пропозиції.

Ряд дослідників нині дотримуються думки, що Цезар ставлячи надмірні і незаконні вимоги перед сенатом, керувався не стільки страхом перед судом і кредиторами, скільки потребою захистити свою гідність – *dignitas* [19, с. 206]. *Dignitas* – саме те, що змушувало Цезаря воювати проти Республіки, змушувало й Помпея захищати її. Юлій Цезар перш за все був солдатом, а не політиком, тому боротися йому було практичніше на полі битви, а не форумі чи в сенатській курії. Наступного дня консул Марцелл віддав наказ Помпееві стати на захист держави, узявши на себе командування забраними у Цезаря двома легіонами й здійснивши новий набір [21, с. 24].

Тоді Цезар зробив ще одну спробу запропонувати свої умови. Від його імені два народні трибуни Марк Антоній та Квінт Кассій Лонгін у 49 р. до н.е. прочитали в сенаті його листа. В ньому Цезар знову пропонував роззброїтися, якщо це ж саме зробить і Помпей. [19, с.207]. Проте новий Консул Луцій Корнелій Лентул Крус і тесть Помпея Метелл Сципіон поставили на голосування пропозицію визнати Цезаря ворогом держави, якщо той не розпустить військ. Народні трибуни Антоній та Кассій ветували цю пропозицію. Тоді Цицерон вніс пропозицію залишити в розпорядженні Цезаря одну провінцію та легіон, але вона зустріла опір Лентула і Катона [21, с.24].

Вже за тиждень, через активне поширення чуток, що Цезар вторгся в Італію і зайняв місто Арімін, сенат в повному складі зібрався, щоб ухвалити

72

постанову про надзвичайне становище – *senatus consultum ultimum* [19, с. 207]. Відповідно до якої Гней Помпей Великий, консули і всі особи, що володіли імперієм, отримували надзвичайні повноваження для усунення всіх загроз Республіці – «*ne quid res publica detrimenti cōriat*» – «щоб держава не зазнала збитків» [21, с. 207]. У відповідь на протест трибунів, консул Лентул попросив їх вийти, щоб вони уникнули словесних образ на свою адресу. Антоній звинуватив сенат у порушенні принципу недоторканності особи народного трибуна, хоч до них не застосовували жодної сили.

Після палкої промови, Антоній з Кассієм швидко покинули Рим і вирушили до Цезаря. Він у цей час із одним легіоном перебував у Равенні, у Цизальпінській Галлії. За римським законом полководцю було заборонено вводити війська до Італії без згоди сенату. Південним кордоном Цизальпінської Галлії служила крихітна річечка Рубікон, що протікає на південь від Равенни. Саме ці події дали йому привід для війни – свою агресію проти Республіки він виправдовував необхідністю захистити права народних трибунів. Вночі з 10 на 11 січня 49 р. Цезар перейшов Рубікон. Почалася громадянська війна.

Події, які розгорталися цікаво описав Веллей Патеркул: « У сімсот третьому році після заснування Рима, при консулах Лентулі і Марцелі, розгорілася громадянська війна. Один захищав справу більш благородну, інший був сильнішим. На одному боці – блискуча зовнішня форма, на іншому – сила. Зброєю Помпею слугував авторитет сенату, Цезар же був озброєний визнанням і самопожертвою солдатів» [5, с.329].

Таким чином, Римська республіка із 52 р. д н.е. до початку 49 р. до н.е. перебувала в стані політичної анархії. Порушуючи принцип колегіальності та законів Сулли, які регламентували порядок проходження посад, сенат для збереження республіки надав Помпею широкі повноваження, що дозволили йому прийняти закони, які мали б подолати анархію і уникнути подібної ситуації в майбутньому. Крім того, стабілізували ситуацію у провінціях. Але, закон про провінції і про право магістратів становили загрозу для Цезаря,

73

який відмовився стати другим консулом через повстання в Галлії і не мав впливу у римському сенаті. Адже, Цезар міг бути притягнутий до суду через порушення в період консульства у 59 р. до н.е. і втратити здобутки у Галлії.

Впродовж, 52-51 рр. до н.е. коли Гней Помпей Великий перебував у zenіті своєї слави і підтримував Цезаря, чинив опір прагненням сенату, кілька разів відкладав закінчення проконсульських повноважень. Але коли питання проконсульства чи консульства Цезаря поставило під загрозу законодавство 52 р. до н.е., яке було його заслугою, між ними за участі сенату і окремих народних трибунів розгорівся конфлікт, який закінчився громадянською війною у 49 р. до н.е. Після 52 р. до н.е. табір Цезар став пристановищем демократів і популярів розгромлених помпейцями в союзі з оптиматами.

3.3. Наслідки проконсульської діяльності і виникнення передумов громадянської війни.

В результаті проконсульської діяльності Юлія Цезаря йому вдалось досягнути результату, який не вдалося досягнути Помпею в час Мітридатової війни. Чим більше зростала могутність Цезаря у Галлії та його популярність в провінції ф Римі, тим глибше робилася прірва між ним та Помпеєм, і тим надійнішим ставав ґрунт для зближення між Помпеєм та оптиматами. В очах сенату Цезар і Помпей були потенційними диктаторами, а отже, ворогами, які прагнуть знищити олігархічну республіку. Цезар був сильніший через підтримку війська, тому більш небезпечний для сенату. Помпей через постійну нерішучість більше претендував на роль «першого громадянина» чи принцепса, як його назвав Цицерон, але не диктатора, який прагне відкритої монархії. В чому не безпідставно підозрювали Цезаря. Тому, у 52-51 рр. до н.е. утворився союз між Помпеєм та сенатом.

Суспільство у Римі по-різному реагувало на перемоги і діяльність Цезаря у Галлії. Хтось захоплювався ними, прославляв Цезаря та його солдатів, хтось швидко оцінив вигоду для Риму у придбанні нових багатих провінцій, а хтось із тривогою дивився на багатство, владу та амбіції Цезаря, що зростали. Десятки різких епіграм, спрямованих проти Цезаря та її друзів, з'являлися у Римі 50-ті рр. [23, с. 69]. Наприклад, великий римський поет Гай Валерій Катулл, у кількох віршах висміяв недоліки Цезаря та його полководців, найбільше Мамурре. Він був командиром інженерних частин (*praefectus fabrum*) у війську Цезаря.

Незважаючи на успішне становище Юлія Цезаря у Галлії, наявність підтримки серед молодих аристократів, які перебували з ним, багато чисельну, реформовану, боєздатну і вірну своєму полководцю армію. Результати його діяльності напряду залежали від політичної ситуації в Римі, яка впродовж 59-53 рр. до н.е. була сприятливою для нього через підтримку з сторони тріумвірів – Красса і Помпея.

75

Проте, смерть Юлії і пізніше загибель Красса вплине на розпад тріумвірату. Гай Светоній Транквіл висвітлював спроби Цезаря зберегти сімейні зв'язки з родом Помпея: «Щоб зберегти спорідненість та дружбу з Помпеєм, він запропонував йому в дружини Октавію, онучку своєї сестри, хоча вона вже була одружена з Гаєм Марцелом, а сам просив руки його доньки, що була зарученою з Фавстом Суллою» [7]. Але ця пропозиція не принесла результату, тому що Помпея непокоїло посилення позицій Цезаря і він розпочав зближення Помпея з сенатом. Також, він одружився з Корнелією – молодією вдовою Публія Красса. Цей шлюб зробив Помпея членом factionis Metteliv.

За останніми дослідженнями смерть Юлії не відносять однієї із ключових причин у погіршенні стосунків. Наприклад, Е. Камм, дослідник біографії Цезаря обережно відноситься до оцінки смерті Юлії вважаючи, що не зовсім ясно чи могла вона стати «причиною чи початком якого-небудь розриву стосунків двох найвизначніших людей у Римському світі» [23, с. 69]. Таку точку зору підтримують Е. Гоулсорсі, Р. Сігер, П. Созерн, Дж. Ремзі [19, с. 192]. Стосовно оцінки смерті Красса Плутарх зазначає: «Його загибель приборала ще одну важливу перешкоду для виникнення громадянської війни. Дійсно, через страх перед Крассом обидва суперники так чи інакше тримались по відношенню один до одного в рамках законності» [23, с. 58]. Але з огляду на стосунки тріумвірів впродовж, 59-53 рр. до н.е. Красс не був посередником між Помпеєм і Цезарем, більше того між Крассом і Помпеєм були напружені стосунки. Варто зазначити, що після смерті Красса відбулася своєрідна перестановка політичних сил в Римі. Хоч це і не означало негайний початок громадянської війни [19, с. 194].

Римська республіка усередині I ст. до н. е. перебувала у глибокій соціально-політичній кризі, яка безпосередньо пов'язана з кризою полісної системи. Тенденції до такого перебігу були зумовлені соціально-економічними передумовами, які виникли через піднесення римського полісу і це привело до таких наслідків: Сформованість рабовласницького

суспільства; Появи значної кількості люмпен – пролетаріату; Посилення військової могутності; Загального морального занепаду суспільства [23, с. 62]. Для подолання кризи необхідно було проведення державних реформ. Через не бажання вирішувати цю проблему з'явилося чимало охочих, що мали на меті захоплення влади. Тому римська держава втратила внутрішню стабільність і збільшилась кількість гострих соціальний протиріч.

Досі немає загальноприйнятої версії, яка б конкретизувала перебіг подій, що привів до початку громадянської війни в Римі у 49 р. до н.е. Проте коріння цієї проблеми доцільно шукати саме в політичному полі, а не в особистих стосунках Помпея і Цезаря. Більшість їхніх дій включаючи політичні амбіції були пов'язані з своєрідним аристократичним етосом, характерним для класичного суспільствам. Він полягав у постійному змаганні або на полі битви, або здобутою славою, досягненнями, популярністю, авторитетом.

Авторитет відносився до такого поняття як *dignitas*, гідність. Для Помпея найвищим досягненням було одноосібне консульство, що було безпрецедентним явищем у Римській республіці і законодавство 52 р. до н. е., яке на його думку рятувало Республіку від анархії. Задоволення вимог Цезаря призвело б до порушення встановленого Помпеєм порядку, а обрання на його на посаду консула могло призвести до скасування більшості проведених реформ. Тому відмовляючи претензіям Цезаря, він перш за все опирався на прагнення зберегти свою *dignitas* – свої здобутки. Варто зазначити, що оцінити ефективність реформ Помпея, як і його діяльність важко, оскільки в підсумку вони призвели до громадянської війни.

Для Цезаря *dignitas* це – його завоювання в Галлії під час проконсульського періоду Галльські походи створили нові перспективи, які сприяли радикальним змінам у політичній ситуації в римській республіці. За період проконсульства сформувалася сильна особиста «партія Цезаря, а статус Цезаря набув ще одного і водночас найважливішого на той час аспекту

– великого полководця. Відповідно, кожен докладав усіх можливих політичних зусиль, щоб зберегти свої досягнення недоторканими.

Однак, наприкінці 50 р. до н.е. ситуація набула такого характеру, що політичні амбіції одного діяча вступали в безпосередній конфлікт з амбіціями іншого. Обставини, що склалися, вимагали або поступки з боку одного з них, або силового рішення. Це врешті і призвело до нової громадянської війни. Єдина можливість не допустити розпалювання конфлікту між Помпеєм і Цезарем була у сенату. Але окремі його члени – противники прагнули Цезаря засудити його за порушення законів у 59 р. до н.е. і тому розпалювали конфлікт довкола питання продовження проконсульських повноважень Цезаря.

Це стало основним положенням теорії судового переслідування («the prosecution theory»), яка вказує, що головною причиною початку громадянської війни було бажання засудити Цезаря за порушення в період консульства у 59 р. до н.е. І здійснені задля цього спроби дострокового завершення його проконсульства в Галлії. Цієї теорії дотримувалися такі дослідники, як К. Джирардет, Г. Стентон, К. Раафлуб та ін. [61, с. 159].

Натомість, передумови громадянської війни крилися в законодавстві Помпея 52 р. до н.е., яке в фактично позбавляло Цезаря можливості претендувати на посаду консула і надалі отримати управління провінцією, що було для нього важливо. Крім того, над ним нависла загроза судового переслідування і він з правозахисника, талановитого політика і великого полководця міг стати злочинцем. Тому Юлій Цезар не міг відмовитися від своїх незаконних вимог. А Гней Помпей порушити закони, які ініціював і прийняв для стабілізації політичної ситуації і подолання анархії.

Звістка про перехід військ Цезаря через Рубікон викликала паніку у вищих верствах римського суспільства. Джерела досить одноставно відзначають розгубленість, страх, побоювання за життя, що охопили римських громадян під час повідомлення про вторгнення до Італії військ бунтівного проконсула. Подібний суспільний настрій не міг імпонувати

78

Цезарю, який пропагував законність своїх претензій на владу, шану та повагу. Тоді вперше у громадянській війні було застосовано нову, несподівану всім політику «милосердя». Як Аппіан зазначає: « Цезар, захопивши Армінін, залучив на свій бік населення не лише силою, а й людинолюбством» (ἦ βίᾳ χεῖροῦμενος ἦ φιλοφροσύνη - App. BC. II. 35. 141). [1]. Жоден дослідник, який звернувся до опису заходів диктатора, не залишив без уваги дивовижну м'якість Цезаря стосовно переможеного противника.

Політика «clementia» була довгостроковою програмою діяльності Цезаря на його шляху до влади. Спрямована на зміну негативних суспільних відносин, політика «милосердя» істотно відрізнялася від політики «співробітництва». «Clementia» - політика перемоги, а не творення. Адресоване різним соціальним верствам, «милосердя» Цезаря виявилось дуже ефективним напрямом діяльності диктатора із залучення симпатій громадськості в свою сторону.

Щоб краще розібратися з метою політики «clementia», необхідно розглянути, що розуміли під нею сучасники та, насамперед, її автор. Показово, що Цезар у своєму листі однозначно визначає цілі свого милосердя: це політика перемоги. Вище зазначалося, що антична традиція зберегла чимало прикладів те, що свої слова Цезар підкріпив реальними справами. Успіх «милосердя» був настільки очевидний сучасникам, що його змушений був із сумом відзначити навіть Цицерон, який характеризував політику Цезаря, як підступність (Cic. Att. VIII. 16. 2: «insidiosa clementia»). Пізніше Цицерон констатував той факт, що Цезар схилив супротивника на свій бік «видимістю милосердя» (Cic. Phil. II. 45. 116: adversarios clementiae specie devinherat) [1].

Поведінка Цезаря була політикою свідомо і послідовно проведеної вигідної йому лінії поведінки. Як зауважив у свою пору Цицерон, Цезар не виявляв жорстокості щодо переможених «не за своєю природою, а тому, що вважав м'якість до вподоби народу, тож, якщо він втратить прихильність

народу, то стане жорстоким» (...natura non esset crudelem , sed quod putaret popularem esse clementiam;quod si populi studium amisisset, crudelem fore...) [1].

Дослідники відзначили ще одну важливу особливість політики «clementia»: свідоме використання гасла «милосердя» у пропаганді Цезаря прямо перегукується з ідеєю «порятунку римських громадян», яка зверталася до традиційних цінностей римської суспільної свідомості. Особливо яскраво ця думка проводиться через громадянську війну Цезаря.

Істотна зміна громадської думки в результаті успішного проведення політики «clementia» не залишилася поза увагою і в сучасній дослідній літературі. Таким чином можна констатувати, що політика «милосердя» виявилася дуже дієвою в умовах громадянської війни. Вона призвела до того, що раніше негативна громадська думка в Італії змінилася якщо не на користь Цезаря, то і не проти нього. Швидке просування Італією в 49 р. до н. е., масовий перехід солдатів супротивника в табір Цезаря, повернення до Риму багатьох магістратів та відновлення діяльності сенату - ось далеко не повний перелік найближчих результатів політики «clementia Caesaris» [1].

Таким, чином проконсульська діяльність Юлія Цезаря в Галлії принесла йому великий успіх у Галлії та значні матеріальні здобутки для римської республіки. Його досягнення зрівнялися з успіхами Помпея, а в плані військової організації армії навіть перевищили його. Але через законодавство 52 р. до н.е., яке прийняв Гней Помпей, щоб стабілізувати становище в державі і реформувати систему провінційного управління Цезар міг втратити свої здобутки і зазнати судових переслідувань та покарань.

У відповідь на вимоги Цезаря Помпей не пішов на поступки і не порушив закон, оскільки від цього теж залежав його dignitatem. Відповідно у реформах крилися передумови громадянської війни 49 р. до н.е. Саме на цьому ґрунті виник конфлікт двох найвпливовіших аристократів того часу, тому що вони обидва керувалися нормами, що вважалися безумовною ознакою їх соціального ступеня. Кожен докладав усіх можливих політичних зусиль, щоб зберегти свої досягнення недоторканими. В результаті чого

80

розпочалась нова громадянська війна у 49 р. до н.е. І у ході якої успішне застосування раніше спланованої, імовірно ще за часів проконсульства політики «милосердя» багато в чому сприяло перетворенню Цезаря з бунтівного проконсула на одноосібного імператора Римської держави. УСПІХУ «clementia Caesaris» значною мірою сприяв факт взаємозв'язку цієї політики з традиційними цінностями римської суспільної свідомості, зокрема цінністю життя римського громадянина.

ВИСНОВКИ

Шлях до консульства Гая Юлія Цезаря безпосередньо пов'язаний із першим тріумвіратом, що утворився в 60 р. до н. е. Саме завдяки спланованій і цілеспрямованій діяльності його союзників Марка Ліцинія Красса та Гнея Помпея Великого і наявності в кожного із них підтримки нобілів, розвиненої клієнтели серед римського плебсу і воїнів вдалось подолати опір сенату і перемогти у виборах на посаду консула за більшістю голосів. Юлій Цезар домогся не лише обрання його консулом, але й відсторонення через деякий час від участі в політичному житті другого консула Марка Бібула в результаті чого період консульства Юлія Цезаря отримав назву «У консульство Юлія і Цезаря».

В період консульства у 59 р. до н.е. Юлій Цезар досягнув успіхів в проведенні реформ всупереч опору сенату з допомогою тріумвірів і діяв насамперед в їх інтересах. Кожен з них досягнув очікуваних результатів: Помпей – землі для своїх ветеранів і закріплення своїх здобутків на Сході, Красс – зменшення на третину орендної плати для публікантів, Цезар – право на правління у провінціях: Галії до Альп, що навпроти Іспанії, і Галії по той бік Альп, Іллірика, тобто Шотландію та Британію та Космату Галію на п'ять років і сім легіонів, з усім необхідним для завоювання.

Серед інших – основних досягнень Юлія Цезаря в період консульства було проведення аграрної реформи в результаті якої землю отримали 20 тисяч людей та створення колонії в Капуї. Однак, методи якими користувалися тріумвіри для проведення реформ у сенаті були насильницькі за характером. Через що, на практиці було порушено принцип колегіальності вищої влади в Римі, що зумовило нові прецеденти порушень у виборчому і законодавчому процесах. Це негативно вплинуло на подальший перебіг політичної кризи Римської республіки.

У проконсульський період відбувалася майже безперервна восьмирічна війна у Трансальпійській або Кошлатій Галлії, яка супроводжувалася великою кількістю битв і мала значні наслідки для Галлії, Риму і Цезаря та його союзників. Галлія в результаті стала частиною могутньої римської держави, після завоювання її почали заселяти привілейовані і багаті римляни, які зробили внесок в економічний і культурний розвиток Галлії. Рим відповідно розширив межі своїх володінь і дані землі були досить багатими та вигідними для більшості римлян. Галльські війни відіграли значну роль для римської армії, яка стала однією із найкращих в цей період. Юлій Цезар завдяки перемогам розширив кількість своїх прихильників серед військових і римлян, які виявляли інтерес до Галлії, удосконалив свої вміння як полководець та керівник, здобув в славу великого полководця.

До 50 р. до н. Цезар фактично був господарем Галлії та мав величезні матеріальні та людські ресурси. Його могутність зрівнялася з могутністю Помпея. Своєю діяльністю в період проконсульства Цезар насамперед формував оточення з впливових молодих аристократів і воїнів, щоб мати широку підтримку в Римі після повернення з галльських завоювань. Через довготривалі війни, він провів низку заходів для покращення боєздатності в армії і її морального стану і вивів її на високий рівень.

На завойованих територіях Цезар діяв у напрямку зміцнення провінційних ланок управління, тому посилив контроль за діяльністю провінційних намісників. Крім того, наділив жителів провінцій правами латинського та римського громадянства, що в подальшому сприяло романізації.

На час проконсульства Цезаря його союзники – тріумвіри залишалися в Римі і внутрішньополітична ситуація значною мірою залежала від діяльності тріумвірів, які першочергово намагалися досягти власних цілей і привести до влади своїх ставлеників та вступали в боротьбу з сенатом і опозицією. Така діяльність зумовила загострення кризи в римській політичній системі в період 56-52 рр. до н.е. Криза проявлялася у вигляді систематичних порушень

83

у ході виборів магістратів, масштабної корупції, відкритого насильства під час комісій і судових засідань, теж маніпуляцій у сенаті і під час виборів з боку окремих впливових людей. Також, цей період відбувся занепадом політичної культури в Римській республіці через підкупи, кровопролиття, вуличні бої, знецінення громадських прав, через застосування війська під час засідань і продаж голосів задля заробітку окремими громадянами, зміну ролі магістратур, які перетворилися на політичне знаряддя в руках окремих політиків. В підсумку сенат і консули не змогли подолати анархію традиційними методами в політичній системі, тому це стало приводом для безпрецедентного випадку в історії Риму одноосібного консульства.

Задля збереження республіки сенат надав Гнею Помпею широкі повноваження, що дозволили йому прийняти закони, які мали б подолати анархію і уникнути подібної ситуації в майбутньому та стабілізували ситуацію у провінціях. Але, закон про провінції і про право магістратів становили загрозу для Цезаря, який відмовився стати другим консулом через повстання в Галлії і не мав впливу у римському сенаті. Адже, Цезар міг бути притягнутий до суду через порушення в період консульства у 59 р. до н.е. і втратити здобутки у Галлії.

Впродовж, 52-51 рр. до н.е., коли Гней Помпей Великий перебував у zenіті своєї слави і підтримував Цезаря, чинив опір прагненням сенату, кілька разів відкладав закінчення проконсульських повноважень. Але коли питання проконсульства чи консульства Цезаря поставило під загрозу законодавство 52 р. до н.е., яке було його заслугою, між ними за участі сенату і окремих народних трибунів розгорівся конфлікт.

У відповідь на вимоги Цезаря досягнення якого зрівнялися з успіхами Помпея, а в плані військової організації армії навіть перевищили його Помпей не пішов на поступки і не порушив закон. Оскільки, від цього теж залежав його *dignitatem*. Відповідно у реформах крилися передумови громадянської війни 49 р. до н.е. Саме на цьому ґрунті виник конфлікт двох найвпливовіших аристократів того часу, тому що вони обидва керувалися

84

нормами, що вважалися безумовною ознакою їх соціального ступеня. Кожен докладав усіх можливих політичних зусиль, щоб зберегти свої досягнення недоторканими. В результаті чого розпочалась нова громадянська війна у 49 р. до н.е. В ході якої Цезар вдався до політики «милосердя». Політика «clementia» була довгостроковою програмою діяльності Цезаря на його шляху до влади, яка сприяла перетворенню Цезаря з бунтівного проконсула на одноосібного імператора Римської держави.

Схожість

Джерела з Інтернету

2

1 https://shron1.chtyvo.org.ua/Koval_Andrii/Pershyi_triumvirat_protsest_utvorennia_ta_pochatkovyi_etap_diialnosti.pdf 2 джерела 2.39%

Цитати

Цитати

34

- 1 2.9), Плутарха (Plut. Crass. 14, Pomp. 47, Caes.13), Діона Кассія (Dio.
- 2 «Записки про Галльську війну»
- 3 «Записки про Галльську війну»
- 4 «Невже і тут є змагання за посади»
- 5 «Що стосується мене, то я волів бути першим тут ніж другим у Римі»
- 6 «Цезар жадібно прагнув влади і не маючи можливості заздалегідь підготувати триумф і звернулись з проханням до сенату дозволити йому прийняти участь у домаганні консульського звання заочно, через друзів. Цезар знав, що це не законно, але так чинили й інші»
- 7 «Зробив він це з легкістю, оскільки був переконаний, що йому трапиться можливість зробити ще багато великих справ, за які він святкуватиме триумфи, – та тільки за умови, що йому вдасться стати консулом [20, с. 171]. Історик зазначає, що Цезарю були надані серйозні гарантії на консульство. Теж в античних джерелах згадується, що Цезар задля ефективної політичної співпраці ініціював примирення Красса і Помпея, які мали ворожі відносини впродовж тривалого періоду [20, с. 171]. Конфлікт між ними виник ще під час консульства в 70 р. до н.е. Марка Красса було звинувачено у святотатстві, через зв'язок з однією з весталок і причетним до звинувачення виявився Помпей. Також, існує гіпотеза, що Красс мав великі збитки через закон Лентула Клодіана, до якого так само причетний Помпей [23, с. 61]. В їх ворожнечі були зацікавлені римські сенатори, для них це було запорукою збереження внутрішнього балансу сил. Тому імовірно вони були причетні до цього конфлікту. Плутарх описує наступне: «
- 8 «Громадяни, я вважаю що не зроблю нічого принизливого й негідного мене, якщо першим запропоную любов і дружбу Помпею, якого ви ще безбородим прозвали Великим»
- 9 « Сенат відразу виразив незгоду із земельним законом, будучи обуреним тим, що саме консул пропонує подібні земельні роздачі»
- 10 «якщо Рим не потрібен Катоніві, то Катон потрібен Риму»
- 11 «як найрадикальніший трибун плебсу»
- 12 «Записки про Галльську війну»
- 13 «Спочатку їх женуть навколо по всіх напрямках і стріляють, лякають страшним виглядом коней і стуком коліс, потім, пробравшись у проміжки між ескадронами, британці зіскакують із колісниць і борються пішими. Тим часом візники помалу виходять з лінії бою і ставлять колісницю так, щоб бійці, у разі, якщо їх тіснитиме своєю численністю ворог, могли легко відступити до своїх»
- 14 «Дружина Цезаря повинна бути поза підозрою»
- 15 «змова з метою повалення державного ладу»
- 16 «Цезар у своїх листах до Помпея заохочував плани парфянської експедиції»

- 17 «нові претори приступили до виконання своїх обов'язків одразу після обрання, не очікуючи визначеного законом терміну, під час якого зазвичай проходили судові справи проти винних у підкупках народу»
- 18 «... які будуть подаровані їм зі здобичі»
- 19 «Цезар зробив більше, ніж обіцяв; мали бути преторіанцями, а тепер стали еквітами»
- 20 « Кандидати в магістри розставляли на вулиці столи і без будь-якого сорому підкуповували натовп. Придатність того чи іншого кандидата вирішувалася не поданням голосів, а грубою фізичною силою – стрілами, мечами і пращами. Забризкуючи трибуни кров'ю, громадяни покидали республіку напризволяще, і вона неслась бурхливими хвилями, подібно до корабля без керманіча [5, с. 326-327]. Через сутички на Аппієвій дорозі і вбивство Публія Клодія республіканці погодилися на встановлення військової диктатури. Навіть суворий республіканець Катон Молодший і Бібул поступилися своїм принципам і визнали необхідність диктатури. Помпей незважаючи на те, що був у великій мірі відповідальний за кризу, був чи не єдиним хто володів засобами і ресурсами, необхідними для її подолання. Наприкінці 52 р. до н.е. Катон запропонував призначити на два місяці консулом без товариша (sine collega) Помпея і надати йому розширену владу. Помпей в цей період тісно зблизився з оптиматами і сенатом, фактично з тріумвіра і союзника Цезаря перетворився на захисника республіки. Як зазначає Цицерон «
- 21 «Помпей робив вигляд, начебто він відмовляється від диктатури, насправді ж застосував всі засоби, щоб добитися проголошення себе диктатором»
- 22 «Всю силу свого консулату Помпей скерував на боротьбу із зловживанням на виборах (eius consulatus omnem vim in coercionem ambitu exercuit)»
- 23 «Проти цього заперечив Катон і запропонував, щоб Цезар став приватною особою і склав зброю, тоді шукав би з боку громадян нагороду. Помпей поступився цим переконанням, що було надзвичайно підозріло стосовно Цезаря»
- 24 «Трапилося два випадки, коли я намовляв Помпея проти Цезаря... не дозволити статись, щоб йому дали право заочних виборів. Якби я переконав його... в цих нещастях не опинилися б»
- 25 «Був проведений закон, що надавав Цезарю право заочно висуватися на консульських виборах»
- 26 «нарешті Гней Помпей висловив своє ставлення: щоб вирішували питання про відкликання його Цезаря після березневих календ»
- 27 «в обох є відповідний настрій і засоби»

- 28 « що варто йому лише тупнути ногою, як одразу ж з'являться і піхота, і кіннота [21, с.23]. У розмові з Цицероном 26-го грудня Помпей висловлювався, що не бачив можливостей для примирення, але навіть не вважав, що воно потрібне. Він говорив: «Якщо б Цезар став консулом і без військ, то це означало б загибель держави [21, с.22]. Також, він припускав, що Цезар швидше збереже за собою війська та провінції, ніж обере консульство. Консулат став би для Цезаря лише відстрочкою, а не спасінням. Але ставши консулом, Цезар буде боротися за скасування або переписування реформ Помпея у 52 р. до н.е. Крім того, Помпей розумів, що Цезар буде покладатися на наявні в нього сили, а не можливість у майбутньому перемогти у політичній боротьбі. Тому теж готувався до війни з впевненістю у власних силах і в силах держави [18, с.22]. Варто зазначити, що стратегія Помпея не достатньо добре розкрита у джерелах, тому що він намагався не розголошувати її, передчуваючи, що задум відступити з Італії буде незрозумілим і неприйнятним для його соратників [62, с. 78]. Наприкінці 50 р. до н.е. Цезар пропонував сенату поступку – якщо до цього в його підпорядкуванні було три провінції (Цизальпійська та Трансальпійська Галлії й Іллірік) з десятьма легіонами, то тепер він погоджувався залишити за собою один Іллірік із двома легіонами, аби тільки зберегти імперії [21, с. 24]. Дану пропозицію він зробив на початку грудня 71 після того, як Куріон останні раз намагався проштовхнути в сенат взаємне роззброєння Помпея і Цезаря. Він звернувся до сенаторів, щоб в один бік відійшли ті, хто вважає за потрібне роззброїти тільки Цезаря, а в інший бік ті, що вважали за необхідне вимагати складання повноважень обома полководцями. Внаслідок цього виявилось, що другого варіанту дотримувалися 370 сенаторів, а першого – трохи більше 20 [21, с. 24]. Таким чином, значна частина римського політикуму була готова іти на поступки задля уникнення громадянської війни. Але голосування не відбулося, тому що противники Цезаря затягнули обговорення пропозиції. Ряд дослідників нині дотримуються думки, що Цезар ставлячи надмірні і незаконні вимоги перед сенатом, керувався не стільки страхом перед судом і кредиторами, скільки потребою захистити свою гідність – dignitas [19, с. 206]. Dignitas – саме те, що змушувало Цезаря воювати проти Республіки, змушувало й Помпея захищати її. Юлій Цезар перш за все був солдатом, а не політиком, тому боротися йому було практичніше на полі битви, а не форумі чи в сенатській курії. Наступного дня консул Марцелл віддав наказ Помпеєві стати на захист держави, узявши на себе командування забраними у Цезаря двома легіонами й здійснивши новий набір [21, с. 24]. Тоді Цезар зробив ще одну спробу запропонувати свої умови. Від його імені два народні трибуни Марк Антоній та Квінт Кассій Лонгін у 49 р. до н.е. прочитали в сенаті його листа. В ньому Цезар знову пропонував роззброїтися, якщо це ж саме зробить і Помпей. [19, с.207]. Проте новий Консул Луцій Корнелій Лентул Крус і тесть Помпея Метелл Сципіон поставили на голосування пропозицію визнати Цезаря ворогом держави, якщо той не розпустить військ. Народні трибуни Антоній та Кассій вєтували цю пропозицію. Тоді Цицерон вніс пропозицію залишити в розпорядженні Цезаря одну провінцію та легіон, але вона зустріла опір Лентула і Катона [21, с.24]. Вже за тиждень, через активне поширення чуток, що Цезар вторгся в Італію і зайняв місто Арімін, сенат в повному складі зібрався, щоб ухвалити 72 постанову про надзвичайне становище – senatus consultum ultimum [19, с. 207]. Відповідно до якої Гней Помпей Великий, консули і всі особи, що володіли імперією, отримували надзвичайні повноваження для усунення всіх загроз Республіці – «ne quid res publica detrimenti capiat» – «щоб держава не зазнала збитків»
- 29 « У сімсот третьому році після заснування Рима, при консулах Лентулі і Марцелі, розгорілася громадянська війна. Один захищав справу більш благородну, інший був сильнішим. На одному боці – блискуча зовнішня форма, на іншому – сила. Зброєю Помпею слугував авторитет сенату, Цезар же був озброєний визнанням і самопожертвою солдатів»
- 30 «Щоб зберегти спорідненість та дружбу з Помпеєм, він запропонував йому в дружині Октавію, онучку своєї сестри, хоча вона вже була одружена з Гаєм Марцелом, а сам просив руки його доньки, що була зарученою з Фавстом Суллою»
- 31 «причиною чи початком якого-небудь розриву стосунків двох найвизначніших людей у Римському світі»
- 32 «Його загибель прибрала ще одну важливу перешкоду для виникнення громадянської війни. Дійсно, через страх перед Крассом обидва суперники так чи інакше трималися по відношенню один до одного в рамках законності»
- 33 «партія Цезаря, а статус Цезаря набув ще одного і водночас найважливішого на той час аспекту 77 – великого полководця. Відповідно, кожен докладав усіх можливих політичних зусиль, щоб зберегти свої досягнення недоторканими. Однак, наприкінці 50 р. до н.е. ситуація набула такого характеру, що політичні амбіції одного діяча вступали в безпосередній конфлікт з амбіціями іншого. Обставини, що склалися, вимагали або поступки з боку одного з них, або силового рішення. Це врешті і призвело до нової громадянської війни. Єдина можливість не допустити розпалювання конфлікту між Помпеєм і Цезарем була у сенату. Але окремі його члени – противники прагнули Цезаря засудити його за порушення законів у 59 р. до н.е. і тому розпалювали конфлікт довкола питання продовження проконсульських повноважень Цезаря. Це стало основним положенням теорії судового переслідування («the prosecution theory»), яка вказує, що головною причиною початку громадянської війни було бажання засудити Цезаря за порушення в період консульства у 59 р. до н.е. І здійснені задля цього спроби дострокового завершення його проконсульства в Галлії. Цієї теорії дотримувалися такі дослідники, як К. Джирардет, Г. Стентон. К. Раафлуб та ін.
- 34 « Цезар, захопивши Арімін, залучив на свій бік населення не лише силою, а й людинолюбством»

https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3689/hist_2021_018.pdf?isAllowed=y&sequence=1	5 джерел	0.11%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3812/hist_2021_025.pdf?isAllowed=y&sequence=1		0.11%
https://algebra.chnu.edu.ua/media/fd4dtfva/ok12-graduate-work.pdf		0.11%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3669/educ_2022_226.pdf?isAllowed=y&sequence=1	2 джерела	0.09%
https://ontu.edu.ua/download/perelik_provedennya_naukovyh_konferentsij.pdf		0.09%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3692/hist_2021_029.pdf?isAllowed=y&sequence=1		0.09%
http://geum.ru/doc/work/88814/index.php		0.08%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3731/educ_2022_141.pdf?isAllowed=y&sequence=1		0.08%
http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1286994225	15 джерел	0.08%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3278/%d0%a1%d0%b5%d0%bc%d1%96%d0%be%d0%bd%20%d0%b1%d0%b2%d0%b3.pdf	10 джерел	0.06%
http://7000.kiev.ua/?s=card%2F15354	28 джерел	0.06%
http://referatu.com.ua/referats/7569/169012	3 джерела	0.06%
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/93041/1/Lobunets_bak_rob.pdf	26 джерел	0.05%
https://naurok.com.ua/urok-praktichne-zanyattya-istorichnij-portret-yuliya-cezarya-149549.html	2 джерела	0.05%
https://shron1.chtyvo.org.ua/Boiechko_Vladyslav/Stanovlennia_polskoi_derzhavnosti_19141921_rr.pdf		0.05%
http://phh.dspu.edu.ua/article/download/123249/127696		0.05%
https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3845/%d0%9c%d0%b5%d1%86%20%d0%90.%20%d0%a0.%20%d0%b1%d0%b2%d0%b3.pdf	26 джерел	0.04%
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17591/Yavdoshniak_Satyra_i_satyryky_v_povoiennii_URSR_%28na_pryklad...		0.04%
http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1397/1/%d0%9f%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d1%88%d1%83%d0%ba%20%d0%b1%d0%b2%d0%b3.pdf	30 джерел	0.04%
http://ep3.nuwm.edu.ua/18081	4 джерела	0.04%
http://moodle.mdu.in.ua/pluginfile.php/4995/course/overviewfiles/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA...		0.04%
http://docplayer.net/36514880-Istoriya-ta-teoriya-derzhavi-i-prava.html		0.04%

https://kk.convdocs.org/docs/index-230651.html	8 джерел	0.04%
https://idoc.pub/documents/-vnd586wj8rlx		0.04%
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6754/Suchasna%20yevropeiska%20politseistyka_Konferentsiia_20...		0.04%
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/81245/1/Kozolup_mag_rob.pdf	18 джерел	0.04%
https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6316/educ_2023_005.pdf?isAllowed=y&sequence=1	10 джерел	0.04%
http://www.tsatu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/sites/49/perelik-2022- compressed.pdf	22 джерела	0.04%
https://ua-referat.com/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7_%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0	3 джерела	0.04%
http://dnn.su/mistectvo/176-akademik-oleksa-petrovich-novickij-yak-istorik.html	3 джерела	0.04%
Вилучення по Бібліотеці акаунту 610		
пилипюк афганістан ID файлу: 1000676726 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	6 Джерело	0.5%
hist_2020_014.pdf ID файлу: EF-100000155370 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	35 Джерело	0.19%
Швець_дипломна робота_без літ ID файлу: 1015673319 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	9 Джерело	0.16%
Колодій А ID файлу: 5378501 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	2 Джерело	0.16%
hist_2019_184 ID файлу: 1000092577 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	47 Джерело	0.16%
Татарчук ID файлу: 1015608207 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	57 Джерело	0.15%
Магістерська (1) ID файлу: 1015671007 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Universi	28 Джерело	0.15%
Димнич ID файлу: 1000778229 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	67 Джерело	0.14%
Квач Роман ID файлу: 1011188393 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	20 Джерело	0.13%
ibch_2023_046.pdf ID файлу: EF-100000248420 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	111 Джерело	0.13%
hist_2017_013.pdf ID файлу: EF-100000005868 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Uni	2 Джерело	0.12%
hist_2019_072 ID файлу: 1000092568 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	7 Джерело	0.12%
Пвлюк ID файлу: 1000786107 Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University		0.12%

Бурбела (1)	ID файлу: 1013032000	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	32 Джерело	0.11%
Костюк Антиплагіат	ID файлу: 1005741939	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	2 Джерело	0.1%
hist_2017_004.pdf	ID файлу: EF-100000005859	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	7 Джерело	0.09%
hist_2017_059.pdf	ID файлу: EF-100000005912	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	21 Джерело	0.08%
hist_2020_031.pdf	ID файлу: EF-100000155386	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University		0.08%
Біла	ID файлу: 1000787838	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University		0.07%
Студентська робота	ID файлу: 1011464901	Навчальний заклад: Ukrainian Catholic University		0.06%
educ_2019_140	ID файлу: 1000066382	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	43 Джерело	0.06%
Пундор Н.	ID файлу: 1015681669	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	3 Джерело	0.05%
inoz_2022_066.pdf	ID файлу: EF-100000246701	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	13 Джерело	0.05%
hist_2011_228.pdf	ID файлу: EF-11516	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	28 Джерело	0.05%
Студентська робота	ID файлу: 1015267298	Навчальний заклад: Interregional Academy of Personnel Man	4 Джерело	0.04%
laws_2010_221.pdf	ID файлу: EF-9815	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	14 Джерело	0.04%
Студентська робота	ID файлу: 1009313987	Навчальний заклад: National University Ostroh Academy	17 Джерело	0.04%
econ_2017_001.pdf	ID файлу: EF-100000002432	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	13 Джерело	0.04%
Студентська робота	ID файлу: 1011296404	Навчальний заклад: Interregional Academy of Personnel Man	2 Джерело	0.04%
Студентська робота	ID файлу: 4593561	Навчальний заклад: Lviv Polytechnic National University		0.04%
educ_2017_148.pdf	ID файлу: EF-100000001875	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	14 Джерело	0.04%
Студентська робота	ID файлу: 1003618808	Навчальний заклад: Lviv Polytechnic National University		0.04%